

A ZSOLDOSSÁG GAZDASÁGI ÉS TÁRSADALMI ELŐFELTÉTELEI ÉS TÍPUSAI MAGYARORSZÁGON A XIV—XV. SZÁZADBAN

Rázsó Gyula

A gazdasági alap

A FEUDÁLIS GAZDASÁGI ÉLETNEK a körülményekhez képest gyors és békés fejlődése a XIV. században megteremtette Magyarországon a zsoldosság gazdasági alapjait. Ez az évszázad az ipar és a kereskedelem fejlődésének, a városok növekedésének, a viszonylagos prosperitásnak az időszaka volt. A fejlődés nagyságát az ipar szerkezetében döntő szerepet játszó céhszervezet megjelenése is mutatta. A céhek kialakulása — több egyéb tényező mellett — elősegítette az árutermelésre való áttérést, amely természetszerűleg önmaga is ösztönzőleg hatott a városok és ezekkel együtt az egész magyar gazdasági élet fejlődésére. Az Anjou királyok — elsősorban katonai szempontból — maguk is támogatták ezt a folyamatot, különféle kiváltságok (területi immunitás, városi önkormányzat, árumegállító jog stb.) adományozásával járultak hozzá a városok gazdasági fejlődéséhez.¹ Bár ez a törekvésük nem hozott és nem is hozhatott döntő eredményeket, néhány város azonban, elsősorban a nagybirtokosok közvetlen fennhatósága alól felszabadult királyi városok fejlődése számottevő előrehaladást mutatott. Főleg Buda, Pozsony, Bártfa, Eperjes, Kolozsvár és a felvidéki bányavárosok tettek szert nagyobb jelentőségre. Ezek a

¹ Ld. a különféle királyi privilégiumokat, elsősorban Zsigmond 1405-ös dekrétumát (Corpus Juris Bp. 1889. I. köt. 213—236. oldal).

városok a XIV. század végén — európai mértékkel mérve — még nem túlságosan jelentős, de hazai viszonylatban számottevő tényezővé alakultak. Buda lakossága erre az időre már elérte a 10 000 főt, de a 880 adófizetővel rendelkező Pozsony (kb. 4—5000 lakos) és a hasonló nagyságú Sopron, Kassa és Kolozsvár² is már olyan erővé nőtt, mely gazdasági jelentőségén túlmenően, politikai tényezővé is vált az országban.

A gazdasági viszonyok fejlődését az állandó jó pénz megjelenése is elősegítette. Magyarország abban a szerencsés helyzetben volt, hogy Európa talán leggazdagabb nemesfém lelőhelyeit mondhatta magáénak.³ Már a XIV. század 30-as éveiben olyan időtálló jó aranypénzt bocsátottak ki hazánkban, amely hosszú évtizedekig keresett és szívesen elfogadott fizetési eszköz volt Közép- és Dél-Európában.⁴

Bizonyos előrehaladás a mezőgazdaságban is végbement. Tudunk arról, hogy az ország egyes területein már a háromnyomásos vetésforgós rendszer is elterjedt. Ez természetesen magasabb — bár még mindig nem elég magas — terméshozamot biztosított.⁵ Ez a fejlődés azonban már a XIV. században lehetővé tette a királyi hatalom számára, hogy az adókat is az egyéb királyi jövedelmeket (vámok, regálék stb.) pénzben hajtsák be. A XV. század első évtizedeiben — tehát éppen a magyarországi zsoldosság fejlődését meghatározó, döntő időszakban — már a feudális földbirtokosok is erre az útra léptek.⁶

Az ország gazdasági fejlődésével, a pénzgazdálkodás kialakulásával azért kellett — ha vázlatosan is — foglalkoznunk, mert a pénzgazdálkodás elterjedése és uralkodóvá válása a zsoldosság fejlődésének egyik legfontosabb előfeltétele volt. A következőkben vizsgáljuk meg, hogy a gazdasági viszonyok vázolt fejlődése milyen hatással járt a királyi és földesúri jövedelmekre, vizsgáljuk meg a legfontosabb uralkodói jövedelmi forrás, az adózás kérdését.

Ismeretes, hogy a feudalizmus időszakában az állam jövedelmét — az udvartartás, a közigazgatás fenntartásán kívül —

² Szűcs Jenő: Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon. Bp. 1955. 83—84. oldal.

³ Hóman Bálint: A magyar királyság pénzügyi és gazdasági politikája Károly Róbert korában. Bp. 1921. 149—151. oldal.

⁴ Uo. 181—192. oldal.

⁵ Székely György—Elekes Lajos—Léderer Emma: Magyarország története az őskortól 1526-ig. Egyetemi tankönyv. Bp. 1961. 258—262. oldal. Belényesi Márta: A földművelés fejlődése Magyarországon a XIV. században. Századok 1950. 2. sz. 48—49. oldal.

⁶ Léderer Emma: A középkori pénzületek története Magyarországon. Bp. 1932. 177. oldal. Sinkovits István: A magyar nagybirtok élete a XV. század elején. Bp. 1933. 40—43. oldal.

szinte kizárólag a hadsereg egyre növekvő igényei emésztették fel. Az uralkodó hatalmának és befolyásának egyik döntő esz- köze a hadsereg volt, így természetes, hogy a hatalom nagy- sága és ereje egyenes arányban állott a nemzeti, azaz a királyi jövedelmek nagyságával. Éppen ezért az uralkodók arra töre- kedtek, hogy lehetőségeikhez képest minél nagyobb jövede- lemre tegyenek szert. A feudális központosított monarchiát, majd később az abszolutizmust annyira jellemző bürokratikus apparátus egyik elsődleges funkciója a hadsereg fenntartását biztosító adójövedelmek behajtása volt.

A jövedelmek nagysága mellett ezek *rendszeressége* is je- lentősen befolyásolta a zsoldosság fejlődését. Ezt ugyancsak a bürokratikus apparátus volt hivatva biztosítani, de ezt a fel- adatát a feudalizmus egész időszakában nem tudta eredménye- sen megoldani. Az uralkodók bármilyen hatalmas jövedelemre tettek szert, a hadsereg szinte ugyanabban a pillanatban el- nyelte ezeket a jövedelmeket. Az abszolút monarchiák folyto- nos pénzzavarral küzdöttek, s az uralkodók a legkülönbözőbb pénzforrásokból igyekeztek állandóan üres kincstárukat meg- tölteni.

Ez a tendencia természetesen Magyarországon is érvénye- sült. Legvilágosabban Zsigmond uralkodása idején mutatkozott meg. Zsigmond nagyvonalú kül- és belpolitikai tervei végre- hajtásához, illetve az ehhez szükséges erős hadsereg létrehozá- sához a legváltozatosabb jövedelmi forrásokat igyekezett fel- kutatni és kiaknázni.

Bár Magyarországon látszólag megvoltak a kedvező gazda- sági körülmények, mégis a nemzeti jövedelem nagysága alatta maradt a hasonló nagyságú európai országok jövedelmének.⁷

Az ország lakossága már a XIV. században elérte a 3 200 000, a XV. században pedig a 3 500 000—4 000 000 főt.⁸ Ez a lakosság mintegy 500 000 parasztszaládból (kb. 300 000 jobbágytelken), 150—200 000 főnyi városi lakosságból s kb. 40 000 nemesi családból tevődött össze, s mintegy 600 000 adó- fizetőt jelentett.⁹ A gazdaság fentebb érintett fejlődése lehetővé tette, hogy az adófizetők a rájuk kirótt adó túlnyomó többségét pénzben fizessék, a befolyt összeg nagysága mégsem bizonyult elegendőnek.¹⁰ Jóllehet az ország lakossága megközelítette Ang-

⁷ Cambridge economic history. Vol. 2. 348—349. oldal.

⁸ Szabó István: La repartition de la Hongrie au XVe siècle. (Etudes his- toriques. Bp. 1961. Vol. 1. 473. oldal.)

⁹ Molnár Erik: A magyar társadalom története az Árpádkortól Mohácsig. Bp. 1950. 255. oldal.

¹⁰ Elsősorban a hadseregre fordított kiadások miatt.

lia lélekszámát, az uralkodó jövedelme azonban — részben a gazdasági viszonyoknak az angol viszonyokkal szemben megmutatkozó elmaradottsága, részben pedig a jövedelmeket lefelőlöző és azok rendszeres behajtását gátló feudális birtokos osztály tevékenysége következtében — nem versenyezhetett a nyugat-európai országok jövedelmével. A XIV. század első felében ez az elmaradás, nem kis mértékben a zsoldosság hiánya miatt, még nem eredményezett gazdasági vagy politikai válságot, sőt Károly Róbert annyi nemesfémet (főleg ezüstöt) hagyott utódjára, hogy az egy időre I. Lajos nagyravágyó külpolitikai és katonai terveit is biztosítani tudta.¹¹ A XIV. század 70-es éveitől kezdve azonban megváltozott a helyzet. A hadsereg egyre nagyobb összegeket kellett fordítani, az örökségül kapott arany és ezüst pedig már régen elfogyott. Pótlásáról nem is lehetett szó, mivel az ország évi aranytermelése ebben a korban nem haladta meg az 1500—2000 kg-ot.¹² Lajos egyedüli, s mint a fejlemények mutatják, végzetes megoldásához folyamodott: a maradék királyi birtokok elajándékozásával, különféle kedvezmények adományozásával (immunitások, vámok, királyi jövedelmek lefoglalása stb.) kívánta a főurak katonai erejét magához láncolni.

Halála után még súlyosabbá váltak a viszonyok. A „hagyományos” adójövedelem — mely mint láttuk, már a XIV. században sem bizonyult elegendőnek —, a megnehezült kül- és belpolitikai helyzet, s ennek következtében a hadseregre fordított egyre magasabb kiadások miatt a kiadásoknak alig egy töredékét fedezhette. A különféle „regálék”, a városok és az egyes kiváltságos helyzetű népeknek (németek) szolgáltatásai, a királyi birtokok jövedelmei stb. egy közel egykorú becslés szerint nem haladták meg a 200 000 aranyforintot.¹³ Ha pedig ehhez azt is hozzászámítjuk, hogy a *lucrum camerae* — a harmincadvám —, egyes városok és kamarák jövedelmét Zsigmond korábbi adósságok fedezésére évekre lekötötte,¹⁴ akkor a ténylegesen befolyt összeg esetenként még tetemesen csökkent. Nem túlozunk, ha azt állítjuk, olyan évek is előfordultak, hogy a tényleges jövedelem nem haladta meg a 120—130 000 aranyat.¹⁵ Egy lovas évi zsoldját mintegy 80 aranyban, a gyalogost pedig 40-ben számítva, a fenti összeg csupán 1500 lovas

¹¹ *Hóman* i. m. 181—182. oldal.

¹² *Paulinyi Oszkár*: A magyarországi aranyforgalom a XV. század második felében. Bp. 1936. 80—81. oldal.

¹³ *Thallóczy Lajos*: A kamara haszna. Bp. 1879. 165—169. oldal.

¹⁴ *Thallóczy* i. m. 48. oldal.

¹⁵ *Thallóczy* i. m. 93—94. oldal.

vagy 3000 gyalogos *állandó* alkalmazására nyújtott lehetőséget. Ez pedig, a folytonos török portyákat és a szinte évenként megismétlődő nagyobb hadjáratokat figyelembe véve, rendkívül kevés volt, még akkor is, ha beszámítjuk azt aényt, hogy a zsoldosokat csak ritkán alkalmazták egész évre. A helyzetet némileg enyhítette ugyan, hogy a zsold egy — és nem jelentéktelen — részét sóban fizették ki a katonáknak,¹⁶ súlyosbította viszont, hogy megfelelő apparátus hiányában a feudális urak az adó behajtását is magukhoz kaparintották. Ez sok visszaélésnek vált melegágyává, s ha Zsigmond és utódai erélyes hangú intézkedéseit olvassuk az adószedés szabályozásáról,¹⁷ a hamis adószedők megbüntetéséről,¹⁸ beláthatjuk, hogy a hivatali és közigazgatási szervek hiánya milyen nagy hátrányt jelentett a központosító törekvésekre és velük együtt a zsoldosság fejlődésére.

Az uralkodóknak tehát új jövedelmi forrásokat kellett keresniük. A legkézenfekvőbb megoldásként az új adók kivetése kínálkozott. Már a XIII—XIV. században sűrűn előfordult, hogy a király kifejezetten hadi célokra rendkívüli adót (taxa, collecta) vetett ki. 1332-ben pl. minden jobbágytelekre 1 márka hadiadót róttak ki.¹⁹ Az első kifejezetten „pro stipendiatorum sumptibus”, vagyis zsoldosok fogadására gyűjtött adóval pedig már 1336-ban találkozhatunk. Erről sajnos csak közvetett utalásunk van. I. Lajos ugyanis 1343-ban felmenti Kőszeg lakóit az 1336-ban kivetett adó alól, mivel a város falai javításra szorulnak,²⁰ Pozsony hadiadója 1345-ben 400 ezüstmárkára rúgott,²¹ 1350-ben, tehát a nápolyi hadjáratok idején ismét zsoldosok tartására adóztat az uralkodó.²² Ezután csaknem minden évben újabb és újabb adókkal terheli meg Lajos király a városokat és jobbágyokat.²³ A „rendkívüli” hadiadók tehát már a XIV. század második felében nagyon is rendszeressé váltak. Az uralkodó igyekezett is ezeket az adókat behajtani. 1373-ban, tehát

¹⁶ A só jelentőségét mutatja, hogy 1439-ben Nándorfehérvár fenntartására 5010 Ft., a nádor költségeire 2000, az erdélyi vajdáéra 3000, a temesi ispánnak 2424 Ft. értékű sót küldtek különféle sókamarak. (*Lukács Ferenc: A magyar pénzügy fejlődése. Nagybánya, 1903. 9. oldal.*) Hunyady János is erélyeshangú levelet írt familiárisának Zokoli Bálintnak, melyben sürgeti a zsold fedezésére szolgáló sószállítmányok elküldését. MTA. Ms. 4923/2. Nagy Imre hagyaték.)

¹⁷ MTA Ms 4923/2. Nagy Imre hagyaték Kaplai Benedek missilis levele Tornai Györgyhöz, mely sürgeti az adó behajtását és panaszkodik a késedelemről. A vármegyék szerepére az adók behajtásában ld. *Hóltub József. Zala megye története a középkorban. Bp. 1929. 296. oldal.*

¹⁸ Zichy okl. VIII. 361. oldal, Zsigm. okl. I. 3464, Zsigm. okl. 3471.

²⁰ *Fejér György: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis.*

²¹ *Anjoukori okmánytár. Kiad. Wenzel Gusztáv Bp. 1876. II. 593. oldal.*

Buda, 1829—1839. IX/1. 109—111. oldal. (A továbbiakban CD.)

²² CD. IX/1. 248—249. oldal.

²³ AO. II. 618—619. oldal.

²⁴ Ld. AO. II—III. passim.

a leghevesebb velencei háború időszakában Lajos keményen megróttta Varasd városát az adó késedelmes fizetése miatt, s közölte a várossal, hogy semmi kedvezményt nem tud adni számára.²⁴ Az évről évre kivetett hadiadó mellett az uralkodó egyes esetekben rendkívüli segélyért is fordult a városokhoz és a jobbágyokhoz.²⁵

A felhozott néhány adat is azt bizonyítja, hogy a király elsősorban a városoktól igyekezett pénzt szerezni. Ez természetes volt, mert a jobbágyokat sokkal nehezebben tudta megadóztatni. Ezek legnagyobb részét a feudális urak birtokain éltek, akik nem szívesen túrték, hogy az uralkodó „beavatkozzon az ő hatáskörükbe”, s maga is megterhelje a jobbágyokat. Az országgyűlés magának tartotta fenn azt a jogot, hogy szentesítse az uralkodó adókvetéseit, s csak valóban súlyos körülmények között (pl. 1397, 1403, 1443, 1454, 1459²⁶) járultak hozzá jobbágyaik rendkívüli megadóztatásához. Az adó behajtásának nehézségei és az ezzel kapcsolatos visszaélések is csökkentették a jobbágyok adóztatásából származó jövedelmet.

Másképpen alakult az uralkodó és a városok viszonya. A városok — mint Európában mindenütt — Magyarországon is harcoltak a feudális kötöttségek ellen és — több-kevesebb lelkesedéssel — támogatták a központi hatalmat. Zsigmond uralkodása alatt a városok által esetről esetre adott összegek eléggé jelentősek voltak. Egyetlen példa az 1424-ben 514 házzal és 822 adófizetővel bíró Sopron²⁷ példája meggyőzően bizonyítja, hogy milyen mértékben járultak hozzá a városok a katonai kiadások fedezéséhez. Sopron 1395-ben 2000 aranyat,²⁸ 1397-ben 200 aranyat fizetett (ez utóbbit a falak rendbentartására kellett a városnak fordítania).²⁹ Ugyanebben az évben Zsigmond „hadi gályái megvédésére” 600 Ft-ot³⁰ kellett Sopronnak fizetnie. 1409-ben több mint 400 arany adót vetettek ki Sopronra.³¹ A város „collecta”-ja 1423—24-ben 1000 Ft,³² 1426-ban 400 Ft³³ volt, még ugyanebben az évben 450 Ft és 1520 Ft rendkívüli

²⁴ Monumenta Varasdiense. Varasd, 1942. 128. oldal.

²⁵ Kovachich i. m. 483—485. oldal.

²⁶ Az országgyűlési határozatokat kiadta: Kovachich, Márton György: Vestigia comitorum és Supplementum ad vestigiam comitorum. Tom. 1—3., valamint Kovachich József Miklós: Syllogae decretorum comitialium c. munkájában.

²⁷ Házi Jenő: Sopron város története. Sopron, 1923—1944. 1—10. köt.

²⁸ Házi i. m. I/1. 148. oldal.

²⁹ Házi I/1. 245—246. oldal.

³⁰ Uo. 253. oldal.

³¹ Uo. 254. oldal, I/2. 22. oldal.

³² Uo. 256. oldal.

³³ Ez az adókvetés kifejezetten „pro... occasione stipendiorum nostrorum” történt. (Házi I/2. 306. oldal.)

adó³⁴ került Sopronból a király vagy az általa megbízott főúr kincstárába. Majd 1430-ból arról értesülünk, hogy Zsigmond 10 évre felmenti Sopron városát az adó alól, mivel „nobis pro arduorum nostrorum et regni nostri negotiorum” 4000 aranyat adott.³⁵ (A fenti szokványos formula az esetek túlnyomó többségében hadikiadásokra mutat.) 1433-ból pedig arról tudósítanak forrásaink, hogy Sopron a pozsonyi vár fenntartási költségeire évi 664 aranyat fizetett.³⁶ A városra kivetett rendkívüli adó 1437-ben 1000 Ft volt, ebből 12 hajót kellett a városnak felszerelnie.³⁷ A többi város is hasonló összegekkel járult a hadikiadásokhoz.³⁸

Mindez azonban még mindig nem fedezte a magyar állam katonai és egyéb kiadásait. Ezek kiegyenlítésére Zsigmond eredeti — s mint a következmények mutatják, nem túlságosan célravezető — módszert választott.³⁹ Megkísérelte a főurak kezében felhalmozódott pénzeszközök megadóztatását oly módon, hogy kölcsönöket vett fel tőlük, amelyeket sohasem fizetett vissza. A kölcsönök fejében viszont zálogba bocsátotta a még királyi kézben maradt birtokok jelentős részét, amelyek így a főurak kezébe kerülve, azok hatalmát és erőforrásait növelték, s természetesen egyúttal csökkentették a királyi hatalom erőforrásait. A régebbi történetírás e kölcsönüzletekből kiindulva Zsigmondot felelőtlen pazarlónak kiáltotta ki, aki személyes hóbortjainak anyagi biztosítására eltékozolta az ország vagyonát. Léderer Emma és Deér József viszont azt mutatta ki, hogy e kölcsönök túlnyomó részét hadikiadásokra fordították. Deér kutatásai szerint Zsigmond hosszú uralkodása

³⁴ Uo. 311. oldal.

³⁵ Uo. I/3. 13. oldal.

³⁶ Ez az oklevél két szempontból is érdekes: egyrészt megmutatja, milyen nehezen lehetett az adót még a városokból is behajtani. A király ugyanis azzal kénytelen fenyegetőzni, hogy késedelem esetén kétszeres, sőt négyszeres összeget kell a városnak fizetnie. Másrészt azzal hogy Pozsony megvédésének terheit áthárítja a soproniakra, határvédő rendszerének kiépítése és az ezzel kapcsolatos nehézségek is megmutatkoznak. Pozsony, melyet „clipeus regni nostri”-nak nevez „propter defectum necessariorum”, csak úgy védhető meg, ha a soproni polgárok évi 664 aranyat fizetnek a vár fenntartási költségeire. (Házi, I/3. 54—57. oldal.)

³⁷ Házi, I/3. 142. oldal.

³⁸ Pozsony hadi adója 1407-ben 1000 arany volt (CD X/4 607—608. oldal.) 1437-ben ugyancsak 1000 arany (taxa extraordinaria) *Ortvay* Tivadar: Pozsony város története. 1—4. köt. Pozsony 1894—1895. II. 399. oldal.) Kolozsvár 1405-ben 200 arany forint rendkívüli adót fizetett. (*Jakab* Elek: Kolozsvár története I. 118—120. oldal.) Kassa adója pedig 1424-ben 900 arany volt. (Abaújmegyei Történelmi Értesítő 1918. 41—42. oldal.) Bártfáé 1438-ban 800 arany. (*Fejérfataky* László: Magyarország városok régi számadáskönyvei. Bp. 1885. 461. oldal. Ugyanebben az évben a rendes adója 400 arany (*Iványi*: Pártfa I. 324. oldal) stb.

³⁹ A XIV. században még nem lehetett ezzel a módszerrel kísérletezni Magyarországon, mivel az ártermelés és az ezzel kapcsolatos pénzgazdaság ebben az időben még nem volt annyira fejlett, hogy a földbirtokosok tulajdonába nagyobb összegű pénztartalék felhalmozódhatott volna.

alatt 514 836 aranyforint értékű kölcsönt vett fel alattvalóitól, s kimondottan magáncélokra csupán 25 700 forintot fordított.⁴⁰ Dér kutatásait kiegészítve Zsigmond további 176 455 Ft értékű kölcsön- és zálogügyletéről sikerült adatokat találnom,⁴¹ melyek szintén katonai kiadások fedezésére szolgáltak.

A kölcsönüzletek részletesebb vizsgálata a következő képet mutatja:

1387.	Zsigmond tartozásai fejében Czudar Györgynek és Jánosnak 2—2000, Losonci Lászlónak 2334, Lackfy Andrásnak 2500, Korogyi Istvánnak 4000 forintnyi összeget köt le korábbi tartozásai fejében a városok adójából. ⁴²	12 834 Ft
1391.	Szécsi Gál miles aulicus Szedlica, Miklósvágása és Szopotnica birtokokat kapja. (Csáky-család története. I. 166. old.) ^{42/a} .	600 Ft
1392.	Ilosvai Leusták és Kapolyai János a korábban elzalogosított Cseresznek szlavóniai birtok kiváltására 10 000 Ft-ot kölcsönzött Zsigmondnak. ⁴³	10 000 Ft
1393.	Elzalogosítja Zsucsány várát és több morvaországi helységet Stibornak. ⁴⁴	3 000 Ft
1394.	Zsigmond újból elzalogosítja Cseresznek várát, ezúttal Peleskei Ákos fia Micsknek. ⁴⁵	3 000 Ft
1395.	Zsigmond, „mivel az országot a törökök támadásai fenyegetik, s neki pénzre van szüksége”, több Nyitra megyei királyi birtokot elad Kanizsai János érseknek. ⁴⁶	16 000 Ft
1396.	Zsigmond elzalogosítja Oroszlánkő várát Stibornak. ⁴⁷	3 000 Ft
1394.	Kanizsai János „pro... custodia partium inferiorum” 1200 aranyat költött. Zsigmond a tartozás fejében leköti Zámbo Miklós volt tárnokmester egyik birtokát. ⁴⁸	1 200 Ft
1397.	Zsigmond újból kölcsönt vesz fel Kővágóórsi György esztergomi várnagytól. ⁴⁹	2 880 Ft
1398.	Zsigmond korábbi érdemei fejében, melyeket „pro custodia... regni nostri” szerzett, eladja a már korábban is zálogban levő Batthyány királyi birtokot Kővágóórsi Györgynek. ⁵⁰	7 300 Ft
1400.	Zsigmond elzalogosítja Vámosi Ányos Gergely veszprémi várnagnak Hidegkút és Esztergár birtokokat. ⁵¹	400 Ft
1409.	Zsigmond a korábban elzalogosított Nyitra megyei Kowarcz királyi birtokot a Csetnekieknek adományozza. ⁵²	4 100 Ft

40 Deér, i. m. 88. oldal. Léderer i. m. 83—84. oldal.

41 Zichy okl. IV. 341—343. oldal.

42 A Csáky család története. I. 166. oldal.

43 Mátysz Emelér: Zsigmondkori oklevéltár. Bp. 1952—1956. I. 2396. (A továbbiakban Zsigm. okl.)

44 Wenzel Gusztáv: Stibor vajda. Bp. 1877. 69—70. oldal.

45 Zsigm. okl. I. 3674.

46 Zsigm. okl. I. 3844.

47 Wenzel, Stibor 85. oldal.

48 Magyar—szerb okl. 34—35. oldal.

49 Zsigm. okl. I. 4729.

50 Zsigm. okl. I. 5627.

51 Zsigm. okl. II/1. 850.

52 Dl. 43.611.

1410.	A Kanizsaiak „pro expedicione certorum agendorum regni nostri” 3432 Ft-ot kölcsönöztek Zsigmondnak. ⁵³	3 432 Ft
1410.	Pozsony városától 800 aranyat kölcsönöz. ⁵⁴	800 Ft
1411.	Zsigmond elzalogosítja Szokol, Bihács és Ripács várát Csupor Pálnak. ⁵⁵	6 000 Ft
1413.	Kapy Andrástól 8000 aranyat kölcsönöz Zsigmond. ⁵⁶	8 000 Ft
1418.	Hameinhofen Ulrik kölcsöne. ⁵⁷	600 Ft
1421.	Loskovec-i Kis Istvánnak elzalogosítja Svytha várát. ⁵⁸	1 000 Ft
1422.	Garai Miklós kölcsöne fejében zálogba kapja Komárom várát és több más birtokot. ⁵⁹	6 840 Ft
1422.	Zsigmond több morva várost elzalogosít az ifj. Stibornak. Ezekben a várakban 135 lándzsa (nehéz pácélos lovas) szolgál Zsigmondnak, zsoldjukat a kölcsön összegéből fedezi. ⁶⁰	3 000 Ft
1422.	Maróti János 7500 aranyat költött „ad bonum regni” (vagyis a cseh háborúra), ezért Bodolai Péter birtokait kapja. ⁶¹	7 500 Ft
1425.	Rawph de Selysintz özvegye kölcsöne fejében Palisna mezővárost kapja Zsigmondtól. ⁶²	3 604 Ft
1430.	Guthgesell Miklós „civis Posoniensis” kölcsöne Zsigmondnak. ⁶³	3 604 Ft
1430.	Marczali Imre kölcsöne Zsigmondnak. ⁶⁴	10 000 Ft
1430?	Marczali Dénes kölcsöne fejében Somogy megyei birtokot kap. ⁶⁵	3 500 Ft
1430.	Zsigmond elzalogosítja Sempte várát Rozgonyi Istvánnak és Györgynek. ⁶⁶	74 003 Ft
1434.	Zsigmond elzalogosítja Szepes várát Berzeviczy Péternek. ⁶⁷	12 000 Ft
1435.	Zsigmond Gömör és Füleket adja a Bebekeknek, hogy „utilitatem et defensionem... Hungarii concertibus ardue expeditione indigemus”. ⁶⁸	2 000 Ft
1436.	Zsigmond elzalogosítja Hegyeshalmot Albert osztrák hercegnek. ⁶⁹	4 500 Ft

⁵³ Dl. 38.342.

⁵⁴ CD X/5 36—37. oldal.

⁵⁵ *Thallóczy Lajos—Horváth Sándor: Alsószlavóniai okmánytár. MHDD 36. Bp. 1912. 321. oldal.*

⁵⁶ CD X/5 412—413. oldal.

⁵⁷ Dl. 43.381.

⁵⁸ Dl. Eszterházy rep. 4 c. f. 5 n. 155.

⁵⁹ Dl. 38.470.

⁶⁰ *Wenzel: Stibor 174. oldal.*

⁶¹ Dl. Bossányi család lt. A. N. 145.

⁶² Dl. 103.615.

⁶³ *Házi, I/3 130., 148., 164. oldal.*

⁶⁴ *Závodszy Lajos—Radványi Béla: A Hédervári család oklevéltára. Bp. 1909—1922. I. 171—172. oldal.*
(Megj. *Deér* is felvette ezt az adatot listájában, azonban csak egy későbbi 2800 forintos kölcsönt tüntetett fel.)

⁶⁵ Dl. 13.169.

⁶⁶ Dl. 24.522.

⁶⁷ *Történelmi Tár (a továbbiakban TT) 1903. 123. oldal.*

⁶⁸ Csáky okl. I. 350—360. oldal.

⁶⁹ CD X/ 926. oldal.

1437. Majthényi Gergely Trencsén megyei birtokokat kap. ⁷⁰	1 600 Ft
1437. Zsigmond eladja Ermen várát és más birtokokat Fran- gepán János özvegyének. ⁷¹	5 000 Ft
1437? Zsigmond elzalogosítja Detregeszt várát Ujvári János- nak. ⁷²	3 000 Ft
1437. Lévai Cseh Péter 10 000 aranyat fordított Erdély meg- védésére és 3000 aranyat kölcsönzött Zsigmondnak. ⁷³	13 000 Ft
1437? Brankovics György kölcsöne Zsigmondnak. ⁷⁴	5 000 Ft
Összesen: 176 455 Ft	

Ilyen kölcsönügyletekből tehát, a fenti — korántsem tel-
jes — adatokat figyelembe véve — 691 111 aranyforint jutott
Zsigmond kezébe. Ez az összeg — a még feltáratlan, vagy
mindvégig ismeretlennek maradó adatokat is hozzászámítva
— Magyarország kb. 5 évi adójának felelt meg, „zsoldosvalu-
tára” átszámítva pedig 8—10 000 lovagi fegyverzetű lovas egy
évi zsoldjával volt egyenértékű!

Az uralkodók — főleg Zsigmond — egyéb pénzforrásokat
is megnyitottak. Zsigmond pl. egyes lázadóknak — így Ujlaxy
Lászlónak és Imrének — azzal a feltétellel kegyelmezett meg,
ha birtokaik megváltásáért 12 000 aranyat befizetnek a kincsz-
tárba,⁷⁵ másokat ingyenes katonai szolgálatra kényszerített.⁷⁶

I. Lajos és Zsigmond külföldi kapcsolataik révén is igye-
keztek pénzhez jutni. Lajos a nápolyi királyságtól, Lengyel-
országtól, az 1360-as években a pápától, valamint a turini
béke után Velencétől kapott jelentősebb összegeket.⁷⁷ Velence
pl. a békeszerződésben kikötött évi 7000 aranyat egész 1401-ig
rendszeresen megfizette a magyar királyi kincstárnak. Majd

⁷⁰ Szerémi (Odeschalchi): A Majthényiek és a Felvidék. Bp. 1932. 164.
oldal.)

⁷¹ Dl. Eszt. rep. 42. f. 1. N. 78.

⁷² Dl. Dipl. Eszt. rep. 35. f. P N 338.

⁷³ Eszt. rep. 23. f. A N. 5.

⁷⁴ Dl. Dipl. 13.520. Bár nem magyar királyként kapta, mégis meg kell em-
lítenünk összegénél fogva azt a 200 000 fr.-nyi kölcsönt, melyet 1421-ben Zsigmond
Albert osztrák hercegtől vett fel a cseh-hadjárat költségeire. (Palacky: Urkund-
liche Beiträge zur Geschichte des Hussiten Krieges. Prag 1873. 134—135. oldal.)

⁷⁵ Ebből az Ujlaxyak 3000 aranyat kifizettek, a többiért zálogul Somogy
megyei birtokaikat kötötték le, melyeket a királyi Ozorai Píponak adott érdemei
fejében. (TT 1884. 15—18. oldal.) Az 1387-es török hadjárat költségeire pedig —
Zsigmond rendeletére — 2000 forintot kellett Perényi Péternek Czudar György
számára kifizetnie. (Zichy okm. IV. 341—343. oldal.)

⁷⁶ Szirmay Györgynek pl. hatodmagával 4 hónapig kellett „in suis expen-
sis” szolgálni a királyt „in Rascia”. (Magyar—szerb okl. 51. oldal.) Hasonló fel-
tételekkel bocsát meg a király Ablonci György Gömör megyei nemesnek (Zsigm.
okl. II/2. 6924.), Poroni Miklósnak (Uo. 6941.), Czenthfalvi Czenthe Péternek (Uo.
6942.), Csicseri Péternek (Hazai okl. 346. oldal), Gyákfalvi Balázs diáknak (Zsigm.
okl. II/2. 7146.), Kempechi Miklósnak (Uo. 7402.), Kerepechi Györgynek (Uo. 7402.),
és Weytech-i Bobal (Dictus) Mihálynak (Dl. 43757.) stb. Bugáti Istvánnak és Pálnak
pedig 1430-ban egy évig kellett katonáskodniuk. (Dl. 43.813.)

⁷⁷ Magyar Tudományos Akadémia MS 4977/2. Deliberazione Secreta 1363—
1388.

1411-ben 200 000 forint kártérítést ajánlott fel „végkielégítésként” Dalmáciaért.⁷⁸ Zsigmond ezt az összeget visszautasította. Más alkalommal azonban nem vigyázott ilyen féltékenyen az ország és saját birtokai sértetlenségére. A XV. század első évtizedében pl. 102 300 forintért eladta Neumarktöt a német lovagrendnek.⁷⁹ 1411-ben pedig a szepesi városok elzálogosítása fejében 88 000 aranyat kapott a lengyel királytól.⁸⁰ Zsigmond mindezekon felül itáliai szövetségeseitől — főleg Ferrarától és Milánótól — is kapott kisebb-nagyobb összegeket.⁸¹

A fenti adatok azt mutatják, hogy — ha erősen korlátozott mértékben is — a magyar államnak a XV. század első évtizedeiben már megvoltak a pénzügyi lehetőségei ahhoz, hogy hadseregét zsoldosokkal egészítse ki. A felfogadható zsoldoskontingens azonban korántsem lehetett elegendő, s arról egyelőre szó sem lehetett, hogy — mint később, Mátyás idejében — a rendektől független királyi zsoldoscsapatok alkossák a magyar hadsereg gerincét. Az uralkodó tehát arra kényszerült, hogy fokozott mértékbe igénybe vegye a feudális uralkodó osztály támogatását, s hadseregét túlnyomó részben a főurak csapataiból állítsa fel. Ez a körülmény kihatott természetesen a magyarországi zsoldosság gazdasági alapjainak megteremtésére is. A királyi hatalom mellett két másik központ keletkezett: a feudális *nagybirtok* és a *városok*. Mindkettő már kellő erőforrásokkal rendelkezett zsoldosok fogadására.

A feudális nagybirtokos osztály a XIV. században még nem rendelkezett annyi pénzzel, hogy zsoldosokat tarthasson. A források azt mutatják, hogy egy-egy hadjárat előtt a nagybirtokosok is arra kényszerültek, hogy birtokaik jelentős részét — nem is nagy összeg — néhány száz arany fejében elzálogosítsák.⁸² A XIV. század utolsó és a XV. század első évtizedeinek zűrzavaros viszonyait azonban a nagybirtokosok nem hagyták kihasználatlanul, birtokaikat főleg a királyi hatalom és a kisebb birtokosok rovására jelentősen megnövelték. „A bárói óriásbirtok, mely már Lajos uralkodása vége

⁷⁸ Schönherr Gyula: Az Anjou-ház és örökösei. (A magyar nemzet története. III. köt. Bp. 1896. 248—249. oldal.)

⁷⁹ Niedermann, i. m. 80. oldal, CD X/5 78—79. oldal.

⁸⁰ Dl. 13.277.

⁸¹ Ferrarára: *Thallóczy* Lajos: Mantovai követjárás Budán. Bp. 1905. 55. oldal. Milanóra: *Óváry Lipót*: A Magyar Tudományos Akadémia oklevélmásolatai. Bp. 1889. I. 2348., 2427.

⁸² Himfy Benedek bolgár bán kölcsöneire lásd TT 1910. 7. oldal, és Dl. 41.896. Még a XV. sz. közepén is a nagyhatalmú Rozgonyiak arra kényszerültek, hogy 800 forint kölcsön fejében számos birtokukat zálogba adják. Dl. 13.631.

felé elérte az összes birtokok területének mintegy 20 százalékát, 1440 tájáig közel kétszeresére... nőtt... A királyi birtok, mely Lajos idején még az egész birtokterületnek mintegy 15 százalékát ölelte fel, hatvan év alatt egyharmadára... zsugorodott.⁸³ A földesúri birtokokon nőtt a jobbágyság kizsákmányolása, a feudális szolgáltatások nagy részét már pénzben követelték a jobbágyoktól.⁸⁴ Megindult a nagybirtok piacra termelése is,⁸⁵ ami ugyancsak jelentős mértékben gyarapította tulajdonosaik tőkéjét. A bárók kezében már a XV. század elején hatalmas pénzüsszegek halmozódtak fel. Elegendő, ha itt utalunk a Zsigmondnak folyósított említett kölcsönökre. Néhány ezer aranyforintos kölcsön szinte mindennapos volt, még a kisebb birtokos nemesek, sőt zsoldoskapitányok is rendelkeztek ilyen összegekkel.⁸⁶ Gyakoriak az ennél lényegesen magasabb kölcsönök is. A Frangepánok 42 000, Lévai Cseh Péter 30 000, Garai Miklós 20 000 aranyforintot kölcsönzött Zsigmondnak.⁸⁷ Maróti János, ha óriási nehézségek árán is, de kifizette 40 000 forint váltásdíját a töröknek,⁸⁸ Perényi Miklós végrendeletéből pedig arról értesülünk, hogy csupán pénzkintlevősége és követelése 9633 forintra rúg.⁸⁹

A bárók másik nagy jövedelmi forrása maga a háború volt. A XIV. században még csak az ország határain túl — mindenekelőtt Itáliában — vívott hadjáratok alkalmával számíthattak arra, hogy ez esetleges birtokadományon felül pénz-

⁸³ Elekes Lajos—Léderer Emma—Székely György: Magyarország története a korai és virágzó feudalizmus korszakában. (Egyetemi tankönyv.) Bp. 1957. 192. oldal.

⁸⁴ I. pl. a blinai uradalom (a Töttös-család birtoka) jövedelemjegyzékét. (1415.) Az uradalom, melyben csak a korábbi telkek kb. 1/4-e volt lakott, 624 új tallér jövedelmet hozott a királynak és a földesúrnak. (Zichy okl. VI. 388—392. oldal.)

⁸⁵ Sinkovics István: A magyar nagybirtok élete. Bp. 1938. 32. oldal. Magyarország története 251—255. oldal.

⁸⁶ Ismeretes, hogy Kaplitz Péter pozsonyi várkapitány 1426-ban 6500 arany kölcsönt adott Zsigmondnak. (CD X⁶ 802. oldal.) Házi, I/2 208. oldal. Szentmiklósi Pongrác Szokolca vár védelmére 12 000 arany fejében zálogba vette a Trencsén megyei Óvár és Sztracsén várakat, melyek korábban a cseh zsoldoskapitánynál, San-i Capeknél voltak elzálogosítva. (Dl. 44.419.)

⁸⁷ Ld. 41—73. sz. jegyzeteket, továbbá Deér, i. m. 82—87. oldal. Rozgonyi István a rác despotától 5000 aranyforintért kiváltotta a zálogban levő Tura és Hévízvölgye Krassó megyei birtokokat. (Pesty Frigyes: Krassó vármegye története. III. 369. oldal.)

⁸⁸ Karácsonyi János: Maróthy János macsói bán élete. (Békés megyei Régészeti és Művelődéstörténeti Társulat Evkönyve, 1886/1887. 16. oldal.) Kiváltására adót is akartak kivetni. (Dl. 43.338.)

⁸⁹ 1428-ban Galambóc alatt végrendekezett Perényi. Az oklevél adatai gazdaság-, társadalom- és hadtörténeti szempontból egyaránt értékesek. Megtudjuk belőle, hogy arany- és ezüstneműjét — nyilván katonai kiadásai fedezésére — el kellett zálogosítania 1300 forintért. Járandósága nagy részét katonai szolgálataiért kapja. Végrendeletében familiárisairól is megemlékezik; egyiküknek, aki övét is elzálogosította érte, 100 aranyat hagyományoz, másik kettőjüknek, akiket ő tett katonává, szintén juttat bizonyos összeget. (Dl. 39.288.)

beni juttatásban is részesüljenek. Ezt is többnyire olyankor, amikor valamelyik itáliai városállam szolgálatába szegődve szabályos condottierivé váltak. Forrásaink e téren sajnos meglehetősen szűkszavúak és így nincs módunkban megállapítani, hogy a külföldi zsoldos, s általában katonai szolgálat mennyire javított a magyar birtokos osztály pénzügyi helyzetén. Néhány elszórt adat azonban segítségünkre jön, s ha nem is általánosíthatunk belőlük, bizonyos óvatos következtetések levonására mégis alkalmasnak látszanak. A legjellemzőbb talán Himfy Benedek bolgár bán példája, aki 1373-ban, közvetlenül itáliai katonai szolgálatából való hazatérése után Debrentén várat épít, ami feltétlenül arra mutat, hogy Itáliában jelentős összegű pénzhez juthatott.⁹⁰ Ezt különben Lajos király számos erélyes hangú levele is bizonyítja, ezekben megtiltja, hogy Himfy pénzt fogadjon el a magyar uralkodó szövetségesétől, Francesco da Carrara mantovai hercegtől.⁹¹ A Magna Societas Ungarorum vezetőinek szerződése Johanna nápolyi királynővel, melyben 37 000 aranyforintért arra vállalkoznak, hogy egy másik zsoldostársaságot kiűznek Nápoly területéről,⁹² valamint a Horváthy-féle zsoldostársaság Firenzével kötött megállapodása, melynek értelmében 20 000 forintot zsaroltak ki a városról,⁹³ szintén azt tanúsítja, hogy a magyar feudális uralkodó osztály már a XIV. században is jelentős hasznot húzott a katonáskodásból.

Ez a tendencia Zsigmond uralkodása alatt még fokozottabb mértékben érvényesült. A bárók az uralkodó megbízásából és költségén ugyanis zsoldosokat toboroztak a királyi hadsereg számára. Az erre a célra, valamint a gondjaikra bízott várak és városok fenntartására felvett összegekkel is számottevő mértékben gyarapították vagyoniukat. Töttös László pl. 1429-ben Nándorfehérvár (Belgrád) egy évi fenntartási költségeire 12 400 aranyforintot kapott a királyi kincstártól.⁹⁴

A feudális birtokosok katonai jövedelmeinek és kiadásainak részleteire, s a gazdasági és társadalmi kihatások elemzésére később térek ki, előljáróban itt csupán azt kívánom lesegezni, hogy jöllehet a birtokosoknak ilyen címen előálló jövedelme jelentős volt, ugyanakkor azonban katonai kiadásaik

⁹⁰ A várépítéshez 1373. november 23-án, tehát kevéssel Itáliából való visszatérése után fogott. (Dl. 41.342.)

⁹¹ Dl. 41.887 és TT 1910. 1—4. oldal.

⁹² Magyar diplomáciai emlékek az Anjou-korból. Kiad. Wenzel Gusztáv. Bp. 1877. II. 584—585. oldal.

⁹³ Magy. dipl. eml. III. 451. oldal.

⁹⁴ Zichy okl. VI. 547. oldal. Zichy okl. VIII. 372. oldal.

is magasak. Egy-egy hadjárat vagy várostrom esetén gyakran előfordult, hogy a részt vevő főurak birtokaikat, vagy vagyontárgyaikat zálogosították el költségeik fedezésére. Már a XIV. században rendszeressé vált, hogy az Itáliába készülő főurak nagyobb összegű kölcsönöket vettek fel a várható kiadások fedezésére. A már említett Himfy Benedek pl. több mint 1000 Ft adósságal kezdte meg 1373-ban velencei hadjáratát.⁹⁵ A XV. században természetesen nőttek a katonai kiadások és így a feudális birtokosok is nagyobb összegű hitelhez folyamodtak. Az 1403-as pártharcok idején Stibor vajda pl. 18 250 aranyért adta el Neumarkt nevű birtokát a német lovagrendnek, s az összeget zsoldosai kifizetésére fordította.⁹⁶ Lévai Cseh Péter pedig 1415-ben Rywysthe (Rivistye) birtokát zálogosította el 4000 forintért, hogy a boszniai hadjárat rá eső költségeit fedezhesse.⁹⁷ A katonai kiadások ugyanis többnyire nagyon magasak voltak. Tudjuk pl., hogy Knin (Tinjin) várának ostroma 60 000 aranyába került Thallóczi Máthénak, a „katonabárók” egyik illusztris képviselőjének.⁹⁸ Bazin várának visszafoglalásáért pedig 4000 aranyával és három familiárisának elestével fizetett Szentgyörgyi Péter.⁹⁹ A fogságbaesés után váltságdíjak kifizetési is óriási megterhelést jelentettek. Az 1373-ban a velenceiek fogságába esett Laczkfy István 10 000 aranyat fizetett szabadulásáért.¹⁰⁰ Maróti János váltságdíjért 40 000 Ft-ot kértek a törökök,¹⁰¹ s bár a hatalmas Maróti megrendítette az ország egyik legnagyobb birtokásának helyzetét, hogy hosszú évek múltán tudta csak azt kiheverni.¹⁰² A Nikápolynál fogságba esett nádor, Ilosvai Leusták pedig nem is szabadulhatott ki a török fogságból, mivel családja birtokai elzálogosítása után sem tudta összegyűjteni a váltságdíjat.¹⁰³ Hunyadi János sem tudta hatalmas birtokaiból egymaga kifizetni 100 000 Ft-nyi váltságdíját Brankovics György despotának;¹⁰⁴ stb.

⁹⁵ Dl. 41.896.

⁹⁶ Wenzel: Stibor 123. oldal.

⁹⁷ A hitelező Maróti János volt, a hadjárat egyik vezetője. Ő tehát annyi készpénzrel rendelkezett, hogy saját katonai kiadásain felül még mást is ki tudott segíteni. (Dl. 25.902.)

⁹⁸ Ezt az összeget a zsoldosok fizetése emésztette fel. (Dl. 38.524., Id. Deér, i. m. 68. oldal.)

⁹⁹ Zsigm. okl. I. 5.903.

¹⁰⁰ Magy. dipl. eml. III. 52–53. oldal.

¹⁰¹ Egy 1416. szeptember 2-án kelt oklevél adatai szerint. Dl. 43.338.

¹⁰² Karácsonyi János: i. m. 19. oldal.

¹⁰³ Ilosvai Leusták gyermekei 6000 forint kölcsönt vettek fel atyjuk váltságdíjára, ez nem volt elég, de valamennyi birtokukat meg kellett terhelniök ezzel az összeggel. (Zsigm. okl. II/2. 6299.)

¹⁰⁴ Elekes Lajos: Hunyadi. Bp. 1952. 348. oldal.

A fenti adatok tehát azt bizonyítják, hogy a háború, a a zsoldostartás jelentősen igénybe vette a feudális nagybirtok teherbíró képességét. Illetőleg igénybe vette volna, ha a bárók be is tartják katonai kötelezettségeiket. Sok esetben azonban ez nem történt meg,¹⁰⁵ ami viszont nagymértékben csökkentette az ország védelmében játszott szerepüket.

Mindezeket összevéve azt hisszük, joggal állapítjuk meg, hogy a XV. századi nagybirtokosnak már megvoltak az anyagi lehetőségei arra, hogy nagy létszámú haderőt tartson fenn. Ez a magánhaderő hadjáratok esetén gyakran a több ezer főt is elérte, de kisebb-nagyobb állandó jellegű csapatokat is találunk a bárók szolgálatában.¹⁰⁶ Az úri haderő még a királyi hatalmat is felülmúlva megnövelte a keresletet a zsoldosok iránt. Jelentős részük a speciálisan feudális jellegű *familiáris zsoldosság* keretei között nyert állandó alkalmazást, s lehetővé vált egy sajátos feudális-zsoldos katonaréteg kialakulása és továbbélése.

A fejlődő és gazdagodó városok is elősegítették a zsoldosság gazdasági bázisának megteremtését. A városok ugyanis nemcsak az ország megvédéséhez és a királyi zsoldosok fenntartásához járultak hozzá számottevő összegekkel, hanem maguk is tartottak zsoldosokat. Bevételeikből a zsoldosok fizetése, valamint az egyéb katonai kiadások időnként hatalmas összegeket emésztettek fel. Nagyszombatnak pl. az 1428-as huszita ostrom elleni védelem 6847 aranyába került, ebből 4800 aranyat a zsoldosok fizetésére, 1997-et pedig különböző egyéb katonai kiadásokra (a városi erődítések fenntartása és javítása stb.) fordítottak.¹⁰⁷ A nagyobb városok — Sopron, Kassa, Bártfa, Pozsony, Eperjes stb. — állandóan szolgálatukban tartottak néhány zsoldost. A városi zsoldosok száma változó volt, általában 20—30 zsoldos teljesített szolgálatot egy-egy városban, néha 2—3-ra is lement a számuk, veszély esetén azonban akár 200 zsoldost is felfogadtak.¹⁰⁸ A városoknak

¹⁰⁵ 1448-ban pl. két, 1456-ban egyetlen nagybirtokos csatlakozott személyesen a török ellen felvonuló hadsereghez, s csak néhányan küldték el bandériumaikat. (Elekes: i. m. 213., 324. oldal.)

¹⁰⁶ *Sinkovits*, i. m. 34. oldal. Tarkói Rikolfnak, a Berzeviczy család ősnének a XIV. sz. első évtizedében Szepesvár alatt 37 serviensét, Esztergom alatt 2 serviensét ölték. (CD VIII/5. 32. oldal), a Blagayaknak pedig egyetlen útközvetben 25 nemes familiárisukat ölték meg. A XV. században a nagybirtokosoknak még ennél is nagyobb haderejük volt.

¹⁰⁷ *Fejérpataky*, i. m. 133—134. oldal. Erzsébet királynő 1440-ben elengedte Eperjes adóját, hogy a város jobban felkészülhessen a védelemre. (Iványi Béla: Eperjes levéltára. Bp. 1926. 273. oldal.)

¹⁰⁸ Sopron 1439-ben 200 zsoldost tartott fegyverben. (Házi II/5. 312. oldal.) Eperjes 1439-ben 100 „pedites stipendiarios ulgo drabant” fogadott fel. (Iványi: Eperjes. 268. oldal.)

— főleg uralkodói utasításra — többször egymás támogatására is jelentékeny összeget kellett áldozni. Különösen az ellenséges támadásnak kitétt határszéli városok — Pozsony, Brassó — részesültek a többi városok anyagi támogatásában. 1433-ban pl. Buda 1680 aranyat, Székesfehérvár 420 aranyat (10 páncélos lovas zsoldját) fizetett Pozsony védelmi költségeire.¹⁰⁹ Az ilyen megoldás azonban természetesen nem tehermentesíthette teljesen a pozsonyi polgárokat, akik egy alkalommal pl. 1000 forint kölcsönt vettek fel védelmi kiadások fedezésére.¹¹⁰ Kassa, Sopron és Bártfa is hasonló nehézségek árán tudta elég nagyszámú zsoldosa ellátását és zsoldját biztosítani.

A magyar városok tehát még a XV. században sem voltak abban a helyzetben, hogy nagy létszámú zsoldoscsapat állandó alkalmazását biztosítani tudják. Honvédelmi szerepük és jelentőségük azonban állandóan nőtt, s az a tény, hogy együttesen 20—25 000 arany rendes és rendkívüli adó befizetésével, valamint saját zsoldosaik fenntartásával több száz zsoldost tudtak az ország rendelkezésére bocsátani, szintén a városok növekvő fontosságát hangsúlyozza.

A magyar gazdasági élet három alapvető tényezőjének a vizsgálata tehát azt bizonyítja, hogy — ha korlátozott mértékben is — megvoltak az anyagi lehetőségek a magyar hadsereg korszerűbb alapokra való helyezéséhez. Az ország gazdasági ereje megengedte volna 8—10 000 gyalogos és lovas zsoldos fegyverben tartását, ami az egyéb feudális eredetű csapatokkal — a „generalis exercitus”, székelyek, kunok stb. kontingensei, s a délkelet-európai népek: a szerbek, románok, albánok támogatásával — eredményesen vehette volna fel a küzdelmet a török hatalommal szemben. Ez az ütőképes hadsereg azonban nem jön létre, az ország erőforrásainak legjelentősebb hányada a bárók és nagybirtokosok kezében halmozódott fel, akik viszont magánhadseregük zsoldosaival, familiárisaival — egyeseket, mint pl. Hunyadi, kivéve — elsősorban saját céljaikat kívánták megvalósítani. A feudális anarchiával szembeforduló másik két erő: az uralkodó és a fiatal burzsoázia még nem rendelkezett annyi erővel, hogy a bárói

¹⁰⁹ Ugyanezen oklevél tanúsága szerint a veszprémi püspök 50, a győri ugyancsak 50, a szentmártoni apát pedig 25 lándzsát állít ki Pozsony védelmére. (Kovachich: Supplementum I. 434. oldal.) 1433-ban pedig Pozsegavár védelmére Eperjesre 336 forint adót róttak ki, melynek 75%-át Zsigmond később elengedte (Dl. 43.980.) 1435-ben ugyancsak Eperjes Pozsonyvárra fenntartására 270 aranyforintot fizetett. (Iványi: Eperjes. 236. oldal.)

¹¹⁰ Ortvay: Pozsony II.3. 259. oldal.

törekvéseket ellensúlyozhatták volna. A magyarországi zsoldosság többségénél tehát inkább az intézmény nagybirtokosi feudális vonásai érvényesültek, s ez a körülmény csak kevésbé segítette elő a központosító törekvéseket, nem válhatott az uralkodó hadseregévé, hanem egészen Mátyás uralkodásáig megmaradt a feudális magánhadseregek keretei között.

A társadalmi alapok

A magyarországi zsoldosság kialakulásának társadalmi előfeltételei sem hiányoztak. Szociális összetétel szempontjából nálunk a zsoldosok öt rétegből rekrutálódtak:

1. nagybirtokosok, „katonabárók”, „zsoldosvállalkozók”;
2. nemesi familiárisok;
3. jobbágyi eredetű zsoldosok (paraszt familiárisok, s ide tartozik bizonyos tekintetben a telekkatonaság intézménye is);
4. városi lakosokból kikerülő zsoldosok;
5. idegen eredetű zsoldosok. E csoportban valamennyi előző réteg képviselői megtalálhatók, számuk és jelentőségük azonban indokolja, hogy külön csoportba soroljuk őket.

Az első két csoportban a zsoldoságnak inkább a feudális hűbéri jellegű vonásai érvényesülnek. Sok esetben rendkívül nehéz is elhatárolnunk, mikor tekinthető zsoldosnak, és mikor feudális katonai szolgálatát teljesítő nemesnek egy-egy báró vagy nemesi familiáris tiszt. A harmadik csoport — a jobbágyzsoldosok — is inkább feudális jellegű, s ha bizonyos esetekben szolgálatuk zsoldosnak minősül is — pl. a telekkatonaság esetében —, eredetileg mégis feudális katonai kötelezettségük folyamánként vállaltak katonai szolgálatot. A jobbágyi származású zsoldosok másik csoportja viszont, akik valamely zsoldostársasághoz — a Felvidéken és Nyugat-Magyarországon felbukkanó cseh „Bratrik”-hoz — csatlakoztak, már inkább burzsoá jellegűek. A negyedik csoportot a városokból származó zsoldosok képviselik Magyarországon. Számuk eléggé jelentős, azonban épp a magyar burzsoázia és a városok viszonylagos fejletlensége folytán nem tudtak társaságokba, céhszerű egyesülésekbe tömörülni, legfeljebb ők is csatlakozhattak valamelyik cseh zsoldostársasághoz. Az ötödik csoport rendkívül változatos összetételű, ha vezetőik — Wolfarth Ulrich, Elderbach Berthold, Ozorai Pipo, Stibor,

Giskra stb. — „polgári” zsoldosként kezdték is katonai pályafutásukat, előbb vagy utóbb feudális karriert futottak be, szolgálataikat földbirtokokkal jutalmazták, bekerültek a magyar feudális birtokos osztály soraiba, sőt többen közülük — Wolfarth, Stibor, Ozorai Pipo, Giskra, a Thallócziak stb. — a főnemesség élvonalába jutottak. A társaságokba tömörült zsoldosok azonban általában megőrizték polgári és jobbágyi eredetük alapvonásait, sőt, mint Blaskó cseh zsoldosvezér, vagy az 1437-es erdélyi parasztfelkelés idegen zsoldosai, élesen antifeudális jellegű megmozdulásokban vettek részt.¹¹¹

Nemesi, főúri és familiáris zsoldosok

A nemesi zsoldosok e két nagy csoportját elsősorban az különbözteti meg egymástól, hogy az egyik — a bárói zsoldosok elsősorban mint *zsoldosvezérek*, üzleti vállalkozók szerepelnek, s bár személyes zsoldosszolgálatot is teljesítenek, mégis inkább „munkaadóknak” tekintendők. Általában a közvetítő szerepet játsszák a központi hatalom és a számára verbuvált zsoldosok között. A másik csoport: a nemesi familiáris zsoldosok *személyükben* lépnek az uralkodó vagy valamelyik dominus szolgálatába, viszonyuk tehát a „munkavállaló” viszonyának felel meg.

A magyar feudális birtokos osztály zsoldos katonai szolgálatának kezdetlegesebb, átmeneti formáival már a XIII—XIV. században találkozunk. Az ország határain túl vívott hadjáratok esetében a nemesek és serviensek zsoldot kaptak az uralkodótól, mint a német ministerialisok.¹¹² Ezeket a nemeseket azonban nem tekinthetjük még a szó szoros értelmé-

¹¹¹ Blaskóra: *Thuróczy János: Chronica Hungarorum*. Bp. 1957. 99. oldal. (magyarul) *Schönherr*, i. m. 578—580., 588—592. oldal, *Tóth-Szabó Pál: A cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon*. Bp. 1917. 113., 118. oldal. *Székely György—Geréb László: A magyar parasztháborúk irodalma*. Bp. 1950. 12—13. oldal. Az 1437-i parasztfelkelésre: *Thuróczy*, 100. oldal. *Székely—Geréb*: i. m. 22. oldal. Dl. 26.390.

¹¹² A ministerialisok zsoldosszolgálatára id. *Frauenholz*, i. m. I. 258. oldal. (*Constitutio de expeditione Romana*). „A miniszterialisok olyan nem szabad emberek, akik a király vagy a nagyurak szolgálatában állnak és az udvarban vagy a nagybirtokokon mint hivatalnokok és mint katonák szolgálnak.” *Historia mundi*. Wiesbaden, 1955. Bd. 6. 343. oldal. Magyarországon már a XIII. században királyi rendeletek szabályozták a serviensek és nemesek zsoldosszolgálatát. Az 1231-es dekrétum 15. articulusa szerint „nobiles extra regnum exercituare non tenentur, nisi sint Comites, vel iobagiones castri, stipendiarii, vel ab hac conditione donatorii”. (*Kovachich József Miklós: Sylloge decretorum comitalium inelyti Regni Hungariae*. Pesthini, 1818. Tom. I. 5. oldal.) Magyar vonatkozásban kiemelkedik még Zsigmond 1424-i utasítása Ozorai Pipóhoz Töttös László zsoldosszolgálatáról. (*Zichy*, VIII. 178—179. oldal.) Eirendeli, hogy „ipsi nostro exercitu interesse debeant” s fizessék ki 10 lándzsa után járó salláriumát.

ben vett zsoldosoknak, mivel feudális katonai kötelezettségük-
ből adódóan szolgáltak a hadseregben; az a tény azonban, hogy
zsoldot kaptak, már arra mutat, hogy megindult a feudális
birtokosok egy részének elzsoldosodása. A XV. században ez
a folyamat odáig terjed, hogy dicsérendő kivételnek számítá-
nak azok a főurak és nemesek, akik „in propriis sumptibus et
expensis” teljesítettek katonai szolgálatot. Ilyen esetekben vi-
szont a hálás uralkodó tetemes földadománnyal, esetleg utó-
lagos zsolddal jutalmazta a bárókat, akik így is megtalálták
számításaikat.¹¹³

A nemesség elzsoldosodását a földbirtokosok magánsere-
gének megjelenése is elősegítette. A feudális anarchia e jel-
legzetes kísérő jelensége Magyarországon a XIII. század má-
sodik felében tűnik fel. Ezekben a főúri katonai csapatokban,
az ún. bandériumokban szolgáló katonáskodó nemesek (a har-
cos szerviensek és familiárisok) ugyan még nem tekinthetők
zsoldosoknak, de a zsoldosság egynémely kritériuma (így a
katonai hivatás,¹¹⁴ a szolgálat önkéntessége,¹¹⁵ már náluk is
megtalálható, s ez jelzi a fejlődés további útját is. Éppen ezért
a XIII. század második és a XIV. század első felének hivatá-
sos magyar katonái helyzetüket tekintve átmeneti lépcsőfokot
képeznek a hűbéri lovagok és zsoldosok között.

A magyar nemesség zsoldosszolgálatára, s egyben az egész
magyar zsoldosság történetében fordulópontot jelentettek az
1347 derekán meginduló nápolyi hadjáratok. A hadjáratok
során több ezer külföldi zsoldos magyar szolgálatba lépett, s
ezzel létrejött az első nagyobb magyar zsoldos hadsereg.¹¹⁶ A
hadjárat után következő évtizedekben pedig több tízezer ma-

¹¹³ Rozgonyi László „sine omni pecuniaria solutione” harcolt 1397-ben a tö-
rökök ellen. (*Ortvay Tivadar: Temes vármegye története. IV. 277–278. oldal.*) Ezért
Szepsi várát kapja. Perényi Péter a cseh hadjáratban tett hasonló szolgálataiért
Szikszó és más Abauj-megyei birtokok tulajdonosa lett. (Zsigm. okl. II/1.
2324), Albeni Eberhard püspök pedig az 1403-as lázadás idején „congesto fratum,
pott stipendiumokat, hálás uralkodójától Tátikát, Keszthelyt és más birtokokat
nyerte el. (Zsigm. okl. II/1. 5118.) Garai Miklós egész Liptó vármegyét megkapta.
(1406) (Hazai okmánytár VII. 432–455. oldal) stb. Zsigmond utóda, Albert sem ma-
radt el a birtokok eladományozása terén apósától. Rövid uralkodása alatt egyet-
len családnak, a Rozgonyiaknak 16 adományozó oklevelet állított ki, mivel a
család mindig rendelkezésére állott familiárisaival (Dl. 13.423). Az adományok
„mindössze” Debrő, Tátfalú, Kál stb., (Dl. 13.161), Gyöngyös fele (Dl. Eszt. rep. 5
f A N D), számos Heves és Nógrád megyei birtok (Dl. 13.163), Sempte (Dl. 13.167 és
Dl. 13.166). Galambóc alatti hősteteikért, ahol Rozgonyi Péter püspök saját költsé-
gén két teljes bandériumot állított ki, Rozgonyi István pedig „cum suis gentibus
exercitualiibus” — feltehetőleg zsoldosaival — megmentette a király életét. Poz-
sony megyei birtokokat kaptak. (Magyar Tudományos Akadémia Kézirattár Ms
4923/2, a fenti oklevél Zsigmond egy korábbi adománylevelének megerősítése Al-
bert által.) További adományaik (Dl. 13.170, 13.406, 13.408, 13.420, 13.422, 13.450 és
13.466) is hatalmas birtoktestekkel gyarapították a küiönben is hatalmas Rozgö-
nyi-vagyont.

¹¹⁴ *Székfű* Gyula: Servienek és familiárisok. Bp. 1912. 47–48. oldal.

¹¹⁵ Uo. 37. o.

¹¹⁶ Hadtörténelmi Közlemények, 1960. 2. sz. 134. oldal.

gyar katona szegődött az itáliai városállamok zsoldjába.¹¹⁷ E hadjáratok a familiaritás intézményét is új tartalommal töltötték meg. Bár a familiárisok túlnyomó többsége dominusuk kíséretében érkezett az itáliai harcterre, s általában együtt is vállaltak szolgálatot, de ez már magában megváltoztatta a köztük fennálló viszonyt. Később pedig az is sűrűn előfordult, hogy a familiárisok dominusok nélkül szegődtek zsoldba.¹¹⁸

E hadjáratok során jelentkezett első ízben a „zsoldosvállalkozó”, zsoldosvezér típusa is. Athinai Miklós, Toldy Miklós, Morócz Simon, Horváthy János, Himfy Benedek és mások az első nagybirtokosok Magyarországon, akik zsoldosvezérként tevékenykedve jelentős anyagi haszonra tesznek szert.¹¹⁹ Működésük példaként szolgált, s a XV. század első felében Magyarországon is elterjedt a főúri zsoldosvállalkozók egyre szélesebb körre kiterjedő csoportja. Ettől kezdve viszonylagos élességgel elválik egymástól a „zsoldosvállalkozók” és a familiáris zsoldosok csoportja, bár a familiaritás hűbéri jellege olykor átmeneti réteget is teremtett — a familiárisokkal rendelkező tehetősebb birtokosok csoportját, akik azonban egy szersmind maguk is valamelyik nagybirtokos familiárisává szegődtek.¹²⁰

Az első magyarországi zsoldosszolgálatot vállaló nagybirtokosokkal már Zsigmond uralkodása első éveiben találkozunk. Így Fraknói Pál már 1385-ben szerződésre lép Zsigmonddal, szerződése rendkívül érdekes, mivel hűbéri és zsoldos vonások keverednek benne. Zsigmond évi 1000 aranyért *familiárisává* fogadja Fraknói Pált. A pontos összeg, a katonai szolgálati idő azonban már nem hűbéri, hanem *zsoldos* vonás.¹²¹ Ezekben a szerződésekben Fraknói Pál grófot még sokan követték.¹²² A feudális uralkodó osztály egyes képviselői

¹¹⁷ HK. 1960. 2. sz. 123—143. oldal.

¹¹⁸ Uo. 134. oldal.

¹¹⁹ Uo. 136—137. oldal.

¹²⁰ Ez a jelenség különben a familiaritás hűbéri oldalát mutatja. Egyik első példája 1316-ból származik, amikor Bogár István familiárisaival együtt a Németújváriak szolgálatába szegődik. (Zichy okm. I., 160. oldal.)

¹²¹ Zsigmond első ilyen szerződéseit még 1383-ban, ill. 1385-ben kötötte. Így János mazoviaai herceget 30 lándzsával fogadta szolgálatába. Évente 2400 aranyat fizetett neki. (CD IX/1. 97—98. oldal.) Fraknói „willichen beweiset und begeret uns zu *dienen*” (feudális formula, familiárisává, kísérőjévé szegődik dominusának). Szolgálataiért viszont évi 1000 aranyforintot kap. Ez a pontosan meghatározott összeg már zsoldos vonás a szerződésben.

¹²² Zsigmond többnyire nem fizette ki a zsoldosvezérek járandóságát, ezért vagy birtokokat adományozott, vagy valamely adó jövedelmét kötötte le számukra. (Blagay Lászlónak pl. Orbász és Kozora várának fenntartási költségeiért járó 1600 forintot nem tudja kifizetni, hanem a fenti várakat zálogba adja. Blagay oklevéltár 310—311. oldal.) Töttös Lászlónak is csak nehezen, kisebb részletekben fizeti ki 12.400 forintnyi zsoldját. (Zichy okl. VI. 547. oldal, VIII. 372., 376—377., 328., 397. oldal.)

magánjogi szerződést kötöttek az uralkodóval, s arra kötelezték magukat, hogy általános feudális kötelezettségeiken túl, meghatározott időre, meghatározott számú zsoldossal a király szolgálatába lépnek. Zsoldjukat, salláriumukat több formában kapták. Előfordult, hogy a király előre kifizette a zsoldösszeget, máskor — s ez a sokkal gyakoribb eset — maguk a zsoldba lépők előlegezték a pénzt, s csak később kaptak vagy pénzt — többnyire valamilyen királyi jövedelemforrást foglaltak le számukra —, vagy földbirtok adományt.¹²³ Az ilyen jellegű szerződések külföldön már a XIV. században gyakoriak,¹²⁴ feltehető tehát, hogy Zsigmondot e kezdeményezése megvalósításában német és itáliai példák vezették.

A zsoldostoborzás e rendszere csakhamar elterjedt Magyarországon. Egyes hadjáratokra, s különösen délen, a várak — Nándorfehérvár, Szőrény, Szendrő stb. — megvédésére az uralkodó szerződéseket kötött a bárókkal.¹²⁵ Ezek a szerződések — látszólag — megfeleltek mindkét fél érdekeinek. Az uralkodó ezek révén biztosíthatta a leginkább fenyegetett déli végvárakat, s a megbízhatatlan és katonai értékét mindjobban elvesztő „generalis exercitus” helyett harcban járatos zsoldos-familiárisokra bízta a határőrzés kényes és veszélyes feladatát, hódító hadjárataihoz (cseh, velencei hadjáratok) pedig eléggé jóminőségű katonaanyagot nyert. Így ha eleinte más híján kényszerből is vette igénybe a főurak zsoldosszolgálatát, uralkodása második időszakában a központi hatalom kiépítésének egyik eszközét éppen a zsoldosokban látta, s tu-

¹²³ 1403-ban Zsigmond megbízta Forgách Péter nyitrai főispánt, hogy Esztergom ostromához 300 lovast hozzon, akik havonként és négy havonként 10 új forintot kaptak. A zsold fejében átadta a Bars megyei Hruszó várat. (Zsigm. okl. II/1. 2598.) Zsigmond elrendelte a kassai kamarának, hogy Thallóczy Matkó Kövin kapitánynak szolgálatáért 400 forint zsoldot fizessen. „Pro stipendio seu salario suo.” (CD X/7. 200—201. oldal.) Zsigmond hátralékos szolja fejében elzalogosítja Blagay Jánosnak Orbász és Kozora várakat. (Blagay okl. 310—311. oldal.) Hasonló megállapodásokat kötött a király Szentmiklóssy Pongráccal és a Hunyadiakkal is. Szentmiklóssynak 2000 arany tartozása fejében Debregeszt várat, a Hunyadi testvéreknek pedig, akik 50 lándzsával álltak szolgálatába, 1250 forint fejében Komjáthy birtokát zalogosítja el. (Léderer: i. m. 186. oldal.) Thallóczy Matkó bán a kunok és jászok adójából kap 1000 forintot. (Zichy okl. VIII. 670—671. oldal.) 1443-ban Rozgonyi Simon egri püspök az északeleti megyék adója felől úgy rendelkezett, hogy azokat Várdai Miklós hajtja be, mivel Várdai Miklós csapatai részt vettek a harcokban. (Zichy okl. IX. 60. oldal. id. *Mátyusz* Elemér: A magyar társadalom a Hunyadiak korában. Századok 1957. 111—112. oldal.)

¹²⁴ *Frauenholz*, i. m. 271. oldal, (1324), 972. oldal (1373.).

Köhler, III/2. 156. oldal. *Delbrück*, III. 100. oldal.

¹²⁵ 1420-ban pl. több felvidéki várat átad az ifj. Stibornak, azzal a feltétellel, hogy 135 lándzsát állítson királyi szolgálatba. A várat csupán három havi zsold fejében bocsátotta Zsigmond zalogba, minden további hónap szolgálatáért 1000 aranyat ígért. (Wenzel: Stibor. 174—175. oldal.)

datosan törekedett a zsoldosvállalkozói rendszer kiszélesítésére.¹²⁶

Mindez azonban a bárók érdekeit is szolgálta. Elsősorban is lehetővé vált számukra, hogy általános feudális honvédelmi kötelezettségeiket — más módon ugyan — zsoldért teljesítsék. A zsoldostoborzás konkrét üzleti haszonnal is járt a bárók számára. Tudunk arról, hogy Zsigmond egy-egy lándzsa zsoldja felében magasabb összeget fizetett a báróknak, mint azok familiárisaiknak ténylegesen kifizettek.¹²⁷ Az sem tartozott a ritkaságok közé, hogy egyes bárók és nemesek felvették ugyan a zsoldpénzt, de nem teljesítették szerződésbe foglalt kötelezettségeiket és távol maradtak a hadjárattól.¹²⁸ E viszonylag nem jelentős közvetlen hasznon túl azonban hatalmas indirekt nyereséget jelentett a magyar nagybirtokosoknak a zsoldostartás. A bárók jelentős kíséretet tarthattak maguk mellett, bizonyos határokig önálló politikát folytathattak, esetenként védelmi szerződéseket kötöttek egymással.¹²⁹ A királyi hatalom a szerződések által a nagy magánhaderők fenntartási költségeinek jelentős részét magára vállalta, s ezáltal módot adott ezek növelésére, erősítésére. Zsigmond tehát, távolabbi ki-

¹²⁶ Zsigmond a cseh háború idején 7000 főnyi állandó hadsereg felállítását tervezte, melyet a német birodalom rendjeinek és városainak kellett volna eltartaniuk. (*Bezolda*, i. m. 92–93. oldal.) Marczali Imre „de speciale mandato et commissione nostrae maiestatis” állított ki 140 lándzsát „cum gentibus exercituaibus . . . in propriis suis expensis” jelenti ki Zsigmond egyik adománylevelében. (Hédeváry okl. I. 171–173. oldal.) Ostrosác várát a Blagayak (Blagay okl. 322. oldal.) Péterváradot pedig Zsigmond utóda Albert a Garaiak kezére bizza, „mivel a vár rongált állapotban van, s ha az ellenség elfoglalná, az országnak nagy kára származnék belőle.” (Di. 13.446.)

¹²⁷ Zsigmond Perényi Miklósnak 10 lándzsa után lándzsánként 20 aranyt fizetett, s két másik társával együtt saját zsoldjuk fejében 230 aranyat kaptak. (Iványi: Bártfa I. 13. oldal.) Perényi viszont csak 16 aranyat fizetett zsoldos familiárisainak. (Di. 11.392. id. Deér, i. m. 73. oldal.)

¹²⁸ Gersei Pethő János panaszkodik, mert egyik familiárisa 50 aranyforinttal, 3 lóval, továbbá némi egyéb, a hadjárat költségeire kapott pénzzel és más javakkal megszökött a hadból. (Zsigm. okl. I. 5529.) Kisasszonyfalvi László pedig 500 aranyat kapott zsoldosok toborzására (10 lándzsa zsoldja 3 hónapra), de nem teljesítette vállalt kötelezettségét. (HK 1888. 329–332. oldal.) Halápi Feceks pedig Zsigmondhoz fordul egyik offciálisa miatt, akinek a hadjárat költségeire pénz adott, az offciális (Dizil-i János) azonban megszökött a pénzzel. (Zsigm. okl. II/2 6900.)

¹²⁹ 1414-ben Frangepán Miklós és János cetinjei gróf szövetkeztek, hogy egymást veszély esetén csapataikkal támogatják. (Di. 38.506.) Ismeretes Szécsi János, Szekcsői Herceg Péter és az alsólvindvai Bánfiak szerződése is, amelyben a felek kölcsönösen kötelezik magukat arra, hogy egymást 60–60 lovas-íjással támogatják. (Zalai oklevéltár II. 275. oldal.) 1449-ben Zala vármegye szerződést kötött négy leghatalmasabb földesurával, hogy portánként 80 dénárt fizet nekik, a nagybirtokosok pedig katonai erejükkel megvédik a megyét. (*Holub József*: Zala vármegye története a középkorban. Bp. 1929. 503. oldal.) 1454-ben az északkeleti megyék képviselői a terebesi tanácskozásokon megválasztották Rozgonyi Osvát székely ispánt a felső részek kapitányává, s 500 aranyat fizettek neki zsoldosok fogadására és tartására. Saját bandériuma fenntartási költségei fejében pedig 2000 aranyt kapott. (Di. 31.644. Id. Sz. 1957. 121–122. oldal.) A főurak magánhaderejének nagyságát mutatja, hogy Palotai Miklós maecói bán egy kisebb hatalmaskodásra 400 lovassal vonult fel. (Di. 13.460.)

hatásait tekintve, ezzel a zsoldos rendszerrel nem erősítette, hanem jelentősen gyengítette a központi hatalmat. Halála után a nagyurak magánhadseregei jelentették szinte az egyetlen számottevő katonai erőt az országban és csakhamar véres polgárháborúba sodorták az országot.

A bárók, zsoldosszolgálatuk révén más módot is találtak hatalmuk növelésére. Magas költségeikre vagy egyéb érdekeikre hivatkozva egy-egy hadjárat után hatalmas birtokokat csikartak ki az uralkodóktól. Nem véletlen tehát, hogy a XV. század első felében — néhány korábbi hatalmas bárói családon kívül — elsősorban azok feltörésének lehetünk tanúi, akik katonai erejükkel támogatták az uralkodót. A Rozgonyiak, Perényiek, Marczaliak, Marótiak, Szentgyörgyiek, Forgáchok vagyonának és tekintélyének hatalmas arányú növekedése főleg zsoldos-katonai szolgálatuk eredménye volt. A korábbi „nagy” családok, a Garaiak, Héderváriak, Kanizsaiak is sűrűn vállaltak katonai szolgálatot, néhányan pedig, mint az idegen származású Thallócziak, Stiboricsok, Ozorai Pipo, és nem utolsósorban a Hunyadiak, ismeretlen familiáris zsoldostisztként kezdték pályafutásukat, melynek végén „homo novus”-ként a magyar feudális főnemesség legelső vonalába emelkedtek.

Vizsgáljuk meg e két típus néhány képviselője birtokviszonyainak fejlődését. A „kegyetlen nagyszigorúságú” macsói bán, Maróti János, a korszak egyik legjelesebb katonája volt. A Guthkeled nemzetség Valkó megyébe sodródott ágának leszármazottja volt, de a család elszegényedett, Maróti János „már közel állt ahhoz, hogy köznemes legyen”.¹³⁰ Mint „aulae regiae miles”¹³¹ bekerült a király közvetlen környezetébe s ettől kezdve útja töretlen ívben emelkedett a macsói bánóságig. Maróti néhány évtized alatt az ország egyik leggazdagabb és leghatalmasabb földesurává lett. Minden jelentősebb hadjáratban szerepet vállalt, s különösen a nikápolyi ütközetben, az 1403-as lázadás leverésénél, ahol „jóformán ő mentette meg Zsigmond király székét”,¹³² valamint a későbbi török harcokban tüntette ki magát. *Adományait mind katonai érdemeiért nyerte.*¹³³ Birtokviszonyainak tanulmányozása során az is ki-

¹³⁰ Karácsonyi, i. m. 7. oldal.

¹³¹ Uo. 9. oldal.

¹³² Uo. 15. oldal.

¹³³ Uo. 18–23. oldal. Érdemei között különösen figyelemre méltó, hogy Nikápolynál ő derítette fel a török sereget. (Thallóczy Lajos—Aldásy Antal: A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198—1526. (MHDD 33.) Bp. 1907. 43—44. oldal.) (A továbbiakban Magyar—szerb okl.) Kiemelkedik még 1403-as szereplése. (Pesty: Krassó, III. 242—243. oldal.)

derül, hogy jelentős mennyiségű készpénztartalékot is gyűjtött magának, s vásárlásokkal és zálogbavételekkel növelte birtokát. 1414-ben pl. Lévai Cseh Péter birtokait vette zálogba 4000 aranyért.

A firenzei Filippo Scolari — ismertebb nevén Ozorai Pipo — példája viszont azt mutatja, hogyha kisebb mértékben is, de Magyarországon is megvolt a lehetőség ahhoz, hogy egy-egy „homályos” származású vagy éppen külföldi zsoldos a bárók közé emelkedjen. A firenzei kereskedő fiából temesi ispán, sókamarás, a Délvidék védelmének egyik vezetője, a velencei és cseh hadjáratokban a magyar hadsereg fővezére lett.¹³⁴

A familiáris zsoldosság

A probléma részletes taglalást igényel, mivel a XIV—XV. századi magyar hadsereg gerincét a nemesi és királyi bandériumokban harcoló familiárisok képezték, ők alkották — az idegen zsoldosok mellett — a korszak számban és minőségben legjelentősebb katonarétegét.¹³⁵ Katonai szolgáltatásaik jellegének tisztázása pedig nemcsak a középkori magyar hadtörténelem egyik döntő kérdésének megoldásához vihet közelebb, hanem más lényeges bel- és külpolitikai probléma (gondolunk itt pl. a magyarországi abszolutizmus törekvések s ezzel párhuzamosan a feudális decentralizáció társadalmi bázisára,¹³⁶ a magyar uralkodók — elsősorban Zsigmond és Mátyás — politikájának helyesebb értékelésére stb.) tisztázását is elősegítheti.

Elöljáróban mindenesetre le kell szögeznünk, hogy vizs-

¹³⁴ Eletére és működésére ld. elsősorban Wenzel Gusztáv: Ozorai Pipo c. munkáját. (Bp. 1863.) Valamint a TT-ban megjelent okmánypublikációkat. (1884. 1—4. közl.)

¹³⁵ „A bekövetkező (XIV—XV. századi — RGy) hosszabb és távoli területeken lezajló háborúkat természetesen továbbra is a hivatásos familiáris kötelékek vívták.” (Tóth Zoltán: A hadviselés átalakulása. Magyar Művelődés Történet II. köt. 205. oldal.) Ezt az állítást leginkább a különféle hadbাহívó levelek bizonyítják. Csaknem valamennyiükben arra szólítják fel a megyéket, vagy a bandériális urakat, hogy „cum gentibus (vagy hominibus) et „*familiáribus*” jelenjenek meg a király, vagy az általa megbízott vezér táborában. Néhány kiragadott példa a sok száz közül: Varjú Elemér: A tomajnembeli Bánffy család története. Bp. 1907. 374. oldal, Zsigm. okl. I. 5833, II/1. 2535, CD X/1. 182. oldal, Mihályi: Máramarosí diplomák. 127—128. oldal, Barabási: Teleki I. 339—340. oldal, Tóth-Szabó Pál: A cseh huszita mozgalmak története Magyarországon. Bp. 1917. 352—355. oldal, Dl. Amadé család lev. (402) L. A. f I. n. 1693) stb.

¹³⁶ Szekfű, Sinkovics, Molnár, Elekes fentebb idézett munkáin kívül ld. Váczy Péter: A királyi serviensek... Sz. 1927., Mályusz Elemér: A magyar társadalom a Hunyadiak korában. Sz. 1957. 2. közl. Elekes Lajos: Essai de centralisation de l'état hongrois. (Études historiques I. 437—468. oldal) stb.

gálatainkat és fejtegetéseinket a familiárisoknak csupán elsődlegesen katonai hivatást teljesítő csoportjára, a „familiaris exercituantes”-ra korlátozzuk. A harcos familiárisokat azonban rendkívül nehéz elválasztanunk a nagybirtok adminisztrációs apparátusát alkotó officialisoktól és más familiárisoktól. Háborúban ugyanis — csekély kivétellel — a dominus valamennyi familiárisát magával vitte, zsoldot fizetett nekik, békében pedig ők is mint a hivatásos katonafamiliárisok, éppúgy részt vettek állandó hatalmaskodásokban, belső csetepatékban.¹³⁷ Érdekes megfigyelnünk, hogy az eddigi ismereteink szerint elsősorban gazdasági tisztviselőnek számító officialisok¹³⁸ helyzetében is milyen jelentős szerepet töltött be a katonáskodás. A már említett (I. 128. jegyzet) Dizil-i János pl. azzal a feltétellel kapta meg Udvarnok és Bajnóc birtokok officialatusát Halápiéktól, ha velük együtt hadba vonul. Fizetésként pénz kapott,¹³⁹ akárcsak a katona familiárisok. Bizonyos fokig mégis meg tudjuk különböztetni a harcos familiárisokat az elsősorban gazdasági és adminisztratív feladatot el látó tisztviselőktől. Elsősorban a nagybirtokosok, főleg azok, akiknek a feladataihoz tartozott valamelyik határszéli országrész, megye vagy vár védelme, pl. az erdélyi vajda, a pozsonyi és a temesi ispán, vagy egyes családokat tekintve a Hunyadiak, Thallóczyak, Rozgonyiak, Ozorai Pipo, Stibor, a Kanizsaiak stb. — (többnyire tehát a „katonabárók”) jó kiépített familiáris hálózatában sok hivatásos katona-familiárisra bukkanhatunk. Ezek elzsoldosodását kísérjük most elsősorban figyelemmel, bár annyit már most meg kell jegyeznünk, hogy az elzsoldosodás folyamata, bár kevésbé szembe tünően, a királyi, a kisebb földesúri, sőt a városi (polgári)¹⁴⁰ familiárisoknál is érvényesül.

A két intézmény — a zsoldosság és a familiaritás — számos alapvonásában megegyezik egymással. Közös vonás pl. a két intézmény katonai jellege, önkéntessége, szerződésben sza-

¹³⁷ Néhány adat a hatalmaskodásokra: 1414-ben Garai Miklós várnagyi és famulusok Debrentei Benedekné birtokain hatalmaskodtak. (Dl. 43.452) 1417-ben Ozorai Pipo 29 familiarisa a Töttösök birtokán fosztogatott. (Zichy okm. VI. 448—450. oldal.) Szapioncai Naán és Iván máramarosmegyei kismeseket azzal vádolják 1419-ben, hogy „sui homines et familiares more latrocinio irruendo” megölték és kifosztották István fia Jánost (*Mihályi*: Máramarosi diplomák 241. oldal.) 1431-ben a kalocsai érsek csapatai „unacum certis gentibus... alio orum baronum... versus partes Forijulienses proficiscientes” közben „nonnulli familiaris exercituantes” kifosztotta Töttös László egyik birtokát (Zichy okl. VIII. 463—464. oldal.) 1438-ben Bebek Miklós hrussói várnagy katonái (két alvárnagy és három familiaris) hatalmaskodnak. (Dl. 13.235.) Egyéb hatalmaskodások: Zsigm. okl. I. 339., 551., 664., 732., 776. stb.

¹³⁸ *Szekfü*, i. m. 37—46. oldal.

¹³⁹ Zsigm. okl. II/2. 6900.

¹⁴⁰ Polgárok familiarisai: Zsigm. okl. II/1. 1454, Dl. 43.576. stb.

bályozott kötelességek, a fizetés zsold jellege. Ezek a vonások egyúttal a zsoldosság legfőbb ismérveivel is azonosak,¹⁴¹ így első pillantásra valóban természetesnek látszik az a feltevésünk, hogy a familiáris viszony a XV. században már zsoldos viszonyná alakult át.

Vizsgáljuk meg azonban sorra e rokonvonásokat. A legtöbb nehézséget látszólag a katonai hivatás okozza. A familiárisok nagy része, beleértve a familiáris exercituans-okat is, nem pusztán katonai feladatokat lát le. Ez azonban lényegében nem változtat a helyzeten. A familiáris exercituans leginkább, mint ahogy erre Burgio pápai nuncius jelentése olyan világosan utal, „az urak szolgálatában a végeken teljesít szolgálatot”.¹⁴² A feudális háborúk jellege magával hozza, hogy a hadjáratok általában csak rövid ideig tartanak, s hogy a közbeeső időben a dominus esetleg egyéb feladatokra is felhasználja familiárisát, lényegében nem módosítja döntően ezek helyzetét.

A familiáris viszony önkéntességében és a dominusokkal való kapcsolatokban már lényegesen több hűbéri elem keveredik. Bár a familiáris szerződések magánjogi jellegűek,¹⁴³ viszonyunkban számos közjogi vonás érvényesül. Ilyen pl. az, hogy a dominus felelős familiárisa cselekedeteiért,¹⁴⁴ a familiárisok csoportos katonai kötelezettsége, stb.¹⁴⁵ Az önkéntesség alapelve sem érvényesül mindig tökéletesen. Főleg olyan esetekben fordul ez elő, amikor egy-egy nagybirtokos erőszakos úton familiárisává teszi valamelyik szomszédos kisebb birtokost, s kártérítés nélkül magáéhoz csatolja birtokait, vagy legalább ezek egy részét. Lévai Cseh Péternek Simonyi Györgyhöz, nemes familiárisához intézett levele a familiárisi viszonyt ezt az oldalát világítja meg, amikor arról ír, hogy nem tud és nem is akar számára többet fizetni elkobzott birtokaiért, mivel — érdekes és jellemző megokolása — a „modern háború” miatt ezt nem teheti, mert az sok pénzébe kerül.¹⁴⁶

A familiáris intézmény hűbéri vonásai közé tartozik annak tartóssága és állandósága is. Ha a familiárist a landsknechtrel vagy egyéb zsoldossal szembeállítjuk, akkor azt tapasztaljuk, hogy sokkal kevésbé változtatja „munkaadóit”,

¹⁴¹ HK 1960. 2. sz. 110—111. oldal.

¹⁴² Burgio, Antonio: Magyarország. Bp. 1926. 48. oldal.

¹⁴⁴ Tkalcic: Monumenta Zagrabiensia. I. 748. oldal. Kállai oklevéltár, Budapest, 1943—44. 68. oldal, Házi, i. m. I/4. 29. oldal.

¹⁴⁵ Barabási: A széki Teleki-család oklevéltára. I. 339. oldal. Monumenta Varasdiensia. 203—204. oldal.

¹⁴⁶ Szerémi: Emlékek Bars vármegye hajdanából. TT. 1891. 371—372. oldal.

mint az utóbbiak. Egy-egy család tagjai gyakran ugyanannak a dominusnak familiárisai, s e familiárisok sok esetben egész életükben kitartanak uraik mellett. Gyakran meleg és bensőséges kapcsolatok alakultak ki a dominus és a familiáris között. Sokan a legnehezebb körülmények között is hűek maradtak dominusukhoz, mások elkísérték a fogságba urukat. Volt, aki értéktárgyaitól vált meg, hogy urát anyagi gondjából kisegítse. Ez a közeli kapcsolat és a viszonylagos állandóság természetes folyamánya volt annak, hogy a familiáris többnyire maga is az uralkodó osztály tagja, feudális földbirtokos volt, sőt földje éppen a dominus birtokának szomszédságában terül el. Ilyen körülmények között természetesen egyáltalán nem lett volna célszerű, ha cserben hagyja dominusát, bár ennek megtörténte is több példa akad. Ez az állandóság azonban nem tekinthető általánosnak, sok olyan familiáris tisztról beszélnek forrásaink, aki többször is változtatta dominusát.¹⁴⁷ Az pedig egyáltalán nem volt törvénytörő, hogy a családokban öröklődjék a dominus-familiárisi viszony. A XIV—XV. századi magyar uralkodó osztály nem volt stabil megállapodott réteg. Tagjai sűrűn cserélődtek, egyes családok kihaltak (a XV. században a nevesebbek közül Peleskei Ördögh, Tamássy, Garai, Maróti), mások elvesztették birtokaikat, (Laczky, Debrői, Dánffy) s fennmaradók is igen sűrűn cserélték birtokaikat. Így már ez sem engedte meg, hogy a familiáris viszonya állandó jellegű legyen. A sűrű birtokcserék éppen a zsoldos vonásokban erősítették meg.

Az a tény pedig, hogy a familiárisok jutalmukat az uralkodótól vagy dominusuktól földben igyekeztek megkapni, s földben is kapták meg, kettős okra vezethető vissza. Egyrészt maguk is földbirtokosok voltak, s társadalmi előrehaladásukat, vagyoni gyarapodásukat elsősorban minél több föld szervezésével vélték biztosítani. Másrészt viszont sem az uralkodó, sem a bárók nem rendelkeztek annyi pénzzel, hogy teljesen ki tudják elégíteni familiárisaikat, s ezért pénz helyett gyakran földdel jutalmazták szolgálataikat.¹⁴⁸ A természetben

¹⁴⁷ A Remeteiek pl. először Brankovics György, később Czorai Pipo, végül Thallóczy Máté familiárisai. Pekur-i László pedig panasszal fordult Zsigmondhoz, hogy familiárisai királyi szolgálatba akarnak állni. (Dl. 43.744.) Linkóháti Benedek 1438-ban még a Rozgonyiak, 1441-ben már Guthi Ország Mihály familiárisa és Kőszeg kapitánya. (Nagy, Sopron II. 279—283., 304—306. oldal.)

¹⁴⁸ Péntes János (Zsigm. okl. II/1. 2986), Czobor Mihály (Dl. 50295) Podhaya-dra-i György (Dl. 38765) és mások birtokadományokat kaptak. Különösen érdekes Bakonuk-i Turuk (Török?) László, kanizsai várnagy adománylevele. Kanizsa várát a Rozgonyiak hét hónapig ostromolták, Turuk László, a Kanizsaiak familiárisa eredményesen verte vissza az ostromot. Turuk 2000 Ft zsoldot fizetett ki a vár őrségének saját pénzéből, ezért a Kanizsaiak jelentős adományban részesítették. (Dl. 14363 és 14362.)

való juttatás azonban még nem mond ellen a zsoldosság kritériumának, s így ez az ellenérv sem teljesértékű.

A familiáris kapcsolatok tartóssága tehát, mint már utaltunk rá, csak viszonylagos. Ha a familiárist ugyanis a hűbériség legtisztább magyarországi megjelenési formájával, az egyházi, — és főleg — a nemesi praedialistákkal hasonlítjuk össze, a különbség mindjárt szembetűnő. A praedialis nemes ugyanis azért kapja birtokait, hogy a *jövőben* katonai szolgálatot teljesítsen dominusának.¹⁴⁹ Ilyen fajta, teljesen hűbéri jellegű feltételekkel a familiáris birtokadományozásoknál nem találkozunk. A familiárisokkal kötött szerződések is lazábbak, könnyebben felbonthatóak, önkéntesebb jellegűek, mint a praedialisokkal kötött megállapodások.¹⁵⁰

A familiaritás és a zsoldosság hasonlóságának egyik legdöntőbb bizonyítéka a juttatás jellege. Mind a familiárisok, mind a zsoldosok juttatásainak túlnyomó többségét előre megszabott mennyiségben pénzben kapják. A már említett Fraknoi Pál gróf évi zsoldja 1000 aranyforint volt. A Kanizsaiak is pénzzel — ezüsttel — fizetik ki familiáris lovas tisztjeiket. Egy heti zsold fejében lovasonként 1 arany értékű ezüstöt adtak.¹⁵¹ Thallóczy Máthé nádorfehérvári kapitány is 100—100 aranyat utaltatott ki „pro eorum subsidio” három familiáris tisztjének, a Remetei fivéreknek.¹⁵² Szentersébeti Magnus János is elismeri, hogy dominusainak, a Gersei Pethő fivéreknek 200 Ft-tal és 50 Ft értékű fegyverrel tartozik (ez utóbbi adat katonai kiadásokra utal)¹⁵³ A fenti, s ezeken kívül még más adatok¹⁵⁴ is arra engednek tehát következtetni, hogy *lényegében* nem volt különbség a zsoldos és familiáris juttatásai között, mindkettő bérezés, fizetés jellegű.

A két intézmény hasonlóságát a királyi familiárisok, a „regiae aulae milites” példája is bizonyítja. Az a tény, hogy a XV. században az uralkodók fokozott gondot fordítottak a saját familiáris hálózatuk kiépítésére, azt mutatja, hogy ők is felismerték a familiáris zsoldosságban rejlő lehetőségeket. Ők

¹⁴⁹ Dipl. eml. III. 58. oldal, 115—116. oldal, *Lukinich Imre*: A Podmaniczky család levéltára. Bp., 1942. I. 7—8. oldal. Zsigm. okl. I. 58—72. Blagay okl. 325. oldal, Dl. 44—374. stb.

¹⁵⁰ A praedialisták és familiárisok szerződésai közti különbségre nézve. lásd *Szekfű*, i. m. 53—57. oldal, és Székely Ottokár: Az egyházi nemesség. Bp. 1935. 28—43. oldal.

¹⁵¹ Dl. 13.614.

¹⁵² Thallóczy Matkó nádorfehérvári kapitány utasítása szerint familiáris tisztjeinek, a Remetei fivéreknek fejenként 300 Ft zsoldpénzt fizettek ki. (Magyar—szerb. okl. 86—87. oldal.)

¹⁵³ Zsigm. okl. II/1. 35.

¹⁵⁴ Johannes és Berthold Elderbach familiárisrá történt fogadása „Racione salarii” alapján ment végbe. (*Szekfű*, i. m. 82. oldal.)

is — mint a nagybirtokosok — formálisan elcsalják, elcsábítják a familiárisokat a többi dominustól. Pekuri László pl. 1418-ban panaszt emel Zsigmond előtt, hogy familiárisai királyi szolgálatba szegődtek.¹⁵⁵ Az is a „regiae aulae familiaris” zsoldos jellegű mutatója, hogy „a határvédő *állandó* (kiemelés — R. Gy.) zsoldos csapatokat jobbra az évi fizetést húzó udvari katonák állították ki és ellátásukra a kincstárból pénzbeli zsoldot folyósítottak”.¹⁵⁶ A királyi toborzótisztek, a királyi zsoldosok parancsnokai, s az egész zsoldosvállalkozók nagy része, így a Rozgonyiak, Perényiek, Maróti János és mások mind az udvari katonák, vagy az udvari familiáris címet viselik, s a korabeli oklevelek arra mutatnak, hogy a kortársak zsoldosoknak tekintették őket.¹⁵⁷

A legdöntőbb bizonyítékokat maguk a kortársak szolgáltatják. Vizsgáljuk meg befejezésül, hogy a kortársak hogyan látták a zsoldosság és a familiaritás viszonyát. Fennmaradt okleveleink és egyéb forrásaink azt mutatják, hogy egy-két, sőt több hasonló név ugyanazt a tartalmat fedi. A zsoldosra és familiárisra számos kifejezést használtak elődeink: stipendiarius, familiáris, armiger, famulus, servitor, gens exercituans, homo, miles,¹⁵⁸ magyarul soldos,¹⁵⁹ de többnyire zsoldost tartak a „pedites” vagy „equites” elnevezés is. E kifejezések tartalma nagyrészt azonos, bár bizonyos különbségek felfedezhetők a nevek között, a servitor és gyakran a famulus is több-

¹⁵⁵ Dl. 43.744. Nemcsak a király csábította el mások familiarisait. Még 1340-ben Kemény fia Miklós elcsábította Mick szlavón bán egyik familiárisát. (Iványi: Teleki, 30. oldal.)

¹⁵⁶ Czimer Károly: A magyar királyok udvari katonái a XI—XV. században. Bp. 1913. 45. oldal.

¹⁵⁷ A XV. század végén és a XVI. század elején hozott országgyűlési határozatot így az 1500. XXI. Tc. kötelezik az udvari familiarisokat, hogy birtokaik nagyságának megfelelően katonaságot tartsanak. Ok alkotják a királyi bandériumot. A Rozgonyiak (szintén udvari familiáris tisztek) egyik 1430-ban kelet adománylevele szerint hősiessé harcoltak Rácországban, ahol „nonnullusque miles et aulae nostrae familiares ad stipendium nostrae Serenitatis” szerepelt a király hadseregében. (CD. X/2. 187—196. oldal.)

¹⁵⁸ Példák az elnevezésekre: „cum 10 militibus es 15 armigeris, qui erant familia nostra” (Köhler III/2. 88. oldal.) Perényi Miklós „non sine magnis sumptibus armigerorum gencium” verte meg a törököket. (Pesty: Krassó III. 219—220. oldal.) Az egyik Kanizsai várnagy famulusokkal, officialisokkal, vámosokkal hatalmaskodik, (Házi, I/2. 209—210. oldal.) 1403-ban Zsigmond megbocsát a Kanizsaiak embereinek „hominibus, nobilibus... servitoribus et familiaribus.” (Zsigm. okl. II/1. 2700.) Egy török tiszta a harcokban „per gentes armigeros Nicolai de Chah” elfogatik. Zsigm. okl. II/1. 914.) Zsigmond egyik hadbাহívó levelében arra szólítja fel a földesurakat, hogy „cum vestra familia ceterisque vestris subditis equitibus et pedibus” vonuljanak Morvaországba. (Házai okmánytár, II. 232—233. oldal.) Stibor Nikápolynál (cum comitiva), „gencium militantium” harcolt. (Wenzel: Stibor, 97. oldal.) stb.

¹⁵⁹ „A miles (katona) megfelelt a magyar lovagnak. Már legkorábbi törvényeink (így I. István Intelméi) is említik a mileseket. A milesek társadalmi helyzetüket tekintve a XIV—XV. században többnyire kis- és középbirtokos nemesek voltak. Essegvári János miles pl. a veszprémi káptalannal folytatott heves vitát Bogárfölde birtokáért. (Kumorovicz L. Bernát: Veszprémi regesztek. Bp. 1953. 634.)

nyire nem nemes katonát — illetőleg familiárist — jelöl, a többi kifejezés teljesen általános érvényű, szinte azt mondhatnánk, hogy az íródeák kedvtelésére van bízva, melyiket használja. Perényi Miklós „non sine magno sumptibus armigerorum gencium copia fallerata”, tehát saját maga által összegyűjtött fegyveres néppel — vagyis familiárisokkal — harcolt a törökök ellen.¹⁶⁰ Forrásaink többször is említik III. Károly szicíliai király magyarországi familiárisait, akik kétségtelenül az 1379—80-as zsoldos hadsereg katonái közül kerültek ki.¹⁶¹ Rozgonyi István pozsonyi comes „copiose suorum familiarum multitudine” várta a lengyelek támadását, akik „numerum armigerorum... Stephani duplicate”, sőt háromszorosan felülmúlták,¹⁶² ez az adat azt bizonyítja, hogy a familiáris kifejezést a kortársak rokonértelműnek tartották a többnyire zsoldos jelentésű armiger-rel.

Néhány fennmaradt adatunk utal az „armiger”-ek társadalmi helyzetére is. 1410-ben pl. Szuhafői (Zuvhafew-i) László magister armiger, a szuhafői egyház patrónusa — tehát kétségtelenül tehetősebb nemes ember volt.¹⁶³

Vizsgáljuk meg végül a kifejezetten és vitathatatlanul zsoldost jelentő stipendiarius, illetve ennek magyar változata, a „soldos” szó használatát. A példák arra engednek következtetni, hogy a stipendiarius azonos, vagy legalábbis rokonértelmű megnevezés volt a familiárisal, találkozunk egy utódok nélkül elhalt Miklós nevű stipendiáriussal, akinek Kőrös megyei birtokairól Bebek Imre intézkedik,¹⁶⁴ egy János nevű stipendiarius pedig jótállóként szerepel egy perben. Ez azt mutatja, hogy a stipendiarius birtokos nemes volt. Szekcsői Herczeg Péter familiárisaival, köztük Szécsei Mihály stipendiáriussal és 93 davóti jobbágyal hatalmaskodott, ez megint a két fogalom hasonlóságára utal.¹⁶⁵ A fenti példák viszonylagosan korai volta — 1403, ill. 1400 — pedig azt bizonyítja, hogy a stipendiarius, a zsoldos fogalma már a XIV. század végén elterjedt a magyar társadalomban.

Még érdekesebb és jellemzőbb a fogalom magyar elnevezésének, a zsoldosnak a használata. A XIV. század első évtizedében többször találkozunk Putnoki Miklós *Soldus* Balázs

¹⁶⁰ Pesty: Krassó III. 200. oldal.

¹⁶¹ Dipl. eml. III. 467—471. oldal, 497. oldal.

¹⁶² Wagner: Analecta Scepusiensis. I. 141—142. oldal.

¹⁶³ Zsigm. okl. II 2. 7264.

¹⁶⁴ Zsigm. okl. II/1. 2579. Egy Johannes nevű stipendiarius pedig jótállóként szerepel egy perben. (Tkalcic: Mon. Zagr. IV. 290., 292., 300. oldal.)

¹⁶⁵ Zichy oim. V. 191. oldal.

nevű *familiárisával*, s figyelemre méltó, hogy mindig hatalmaskodással kapcsolatban.¹⁶⁶ Számos Zsoldos (Soldos, Soldus) nevű nemesi családot is említenek forrásaink.¹⁶⁷ Érdemes megemlítenünk, hogy a Borsodban és Gömörben birtokos runyai Soldos család kivételével valamennyi Soldos nevű család a köznemesség szegényebb rétegéből került ki, néhány telkes, esetleg 1—2 falus birtokosok voltak. A familiaritás és a zsoldosság közeli kapcsolatát, illetőleg azt, hogy a kortársak olyan esetekben is familiárisoknak nevezték valakit, amikor tisztán zsoldosokról volt szó, más adatok is bizonyítják. 1453-ban a Kanizsaiak sárvári kapitányai, a macskakői kapitányok „de hominibus et familiaribus” tesznek említést.¹⁶⁸ Bakócz Tamás egri püspök számadáskönyvének¹⁶⁹ adatai is ezt bizonyítják. A könyv felsorolja a püspöki várak katonaságát is. A püspöki familiáris tisztek (köztük Apaffyak, Báthoryak, Bornemiszsák, Gersei Pethők, Putnokyak, Erdődyek, Forgáchok, Kátayak stb.), mint zsoldos lovastisztek kapták 4—10 lóra járó zsoldjukat.¹⁷⁰ Sőt a várőrségeket alkotó gyalogosok is „ad servitia familiae” teljesítenek szolgálatot, vagyis tagjai a püspök familiájának. A gyalogosoknál nem sikerül megtudnunk, hogy nemesek-e, mivel neveiket nem közlik, feltehető, hogy a püspök nem nemes familiárisai voltak. A középbirtokos nemesség felső rétegébe tartozó familiáris tisztek nagy száma pedig azt bizonyítja, hogy az ilyen szolgálat közöttük is népszerűvé vált¹⁷¹

Természetesen a fentiek alapján sem kockáztathatjuk meg azt az állítást, hogy a harcos familiárisok és a zsoldosság intézménye valójában azonos lett volna. A familiaritásnak — főleg a XIII—XIV. században, a pénzforgalom elterjedése előtt — sok olyan vonását sorolhatjuk fel, amelyek nem zsoldos jellegűek, s inkább a régi „kíséret”-re emlékeztetnek. Mindkét intézmény azonban főleg a zsoldosság, elsősorban katonai jellegű, így természetesen sok hasonlóságot, bizonyos esetekben azonosságot mutatnak. Különösen szembeűnő ez a

¹⁶⁶ Soldus Balázs a vagyonos runyai Soldos család leszármazottja, vagy talán névadó őse volt. (Zsigm. okl. II/1. 4117.)

¹⁶⁷ A Hunyadiak korában összesen 16 Zsoldos nevű család élt Magyarországon. (Csánki Dezso: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. 1—4. köt. Bp. 1890.) Ezenkívül ismeretes még a szentkereszti Soldos család (Dl. 43622, az ibrányi Zsoldos család) Zsigm. okl. II/2. 4791. stb.

¹⁶⁸ Házi, i. m. II/6. 165—166. oldal.

¹⁶⁹ Kiadta Kandra Kabos: Adatok az egri egyházmegye történetéhez. 2. köt. Eger, 1885—1907. 1—4. köt. II. 33—452. oldal.

¹⁷⁰ Kandra: Eger, 352—355. oldal.

¹⁷¹ Kendi Balád Tamás arra kéri egyik rokonát, hogy segítse hozzá ahhoz, hogy Hunyadi seregéhez zsoldosként csatlakozhasson. (Barabás: Teleki, II. 11. oldal.)

folyamat a XV. században, amikor a régi név — a familiáris — már új tartalmat, némileg megváltozott osztályviszonyokat takar. A pénzforgalom kiszélesedésével a katonáskodó familiáris már többnyire pénzben kapja meg járandóságát, maga is a zsoldoshoz válik hasonlóvá. Az elnevezés ugyan még megmarad, de a XV. századra a familiárisok katonai főfoglalkozású részének legnagyobb hányada — a nagyobb birtokokkal rendelkező, viszonylag függetlennek mondható kisszámú felső rétegtől eltekintve — a régi hűbéres, vagy még inkább korai feudális jellegű „kísérőből” zsoldossá alakult át. A katonai familiáris tisztek vezető rétege, mely szintén hivatásszerűen űzi a katonáskodást, kisebb zsoldosvállalkozóvá fejlődik — a dominus felsősége alatt.¹⁷² *A familiáris viszony tehát ettől az időszaktól kezdve sokszor feudális vonásokkal többszörösen átszőtt zsoldos viszonynak tekinthető.*

A nemesség a familiáris zsoldosságon kívül általában nem szívesen vállalt másfajta zsoldos szolgálatot. Az 1403-as lázadás időszakában valószínűleg mindkét részről a familiáris zsoldosokon kívül egyéb zsoldosok is harcoltak, egy részük azonban jobbágyi vagy idegen származású is lehetett. A későbbi török, cseh és velencei háborúkban is találunk nemesi származású zsoldosokat. Ilyen lehetett például az a Bátkai Demeter diák, aki Uray Pongrác bandériumában két lovával 50 kis forint zsoldért részt vett 1409-ben a boszniai hadjáratban, és nem kapta meg zsoldját, sőt amikor követelni próbálta, Uray familiárisai meg is sebesítették.¹⁷³ Bátkai valószínűleg nem tartozott Uray familiárisai közé. Másokról, így Szentmiklóssy Pongrácról és a Szarkafalvi *Soldos* család több tagjáról a század harmincas-egyvenes éveiben azt halljuk, hogy csatlakoztak a felvidéki huszitákhoz.¹⁷⁴ Többen közülük a XIV. századi nagy itáliai konjunktúra után is idegenben vállaltak zsoldos szolgálatot.¹⁷⁵

Rendkívül nehéz és bizonytalan eredményeket ígérő fel-

¹⁷² Így a már korábban említett Kisasszonyfalvi László, a Remeteli testvérek és ilyennek tekinthető Csáki Miklós Forró László nevű familiarisa is, aki Csáki „capitaneus sue ductor... gencium exercituum”-a volt a havasalföldi hadjáratban (1426) és a harcokban több rokona és familiárisa esett el. (Székely oklevéltár VIII. 48–49. oldal.) Feltehetőleg zsoldosnak szegődött Batthyány Péter is, aki, „mivel hosszabb időre bizonyos uraknak szolgálatába szegődött s nem tud birtokaival törődni”, ezért testvéreire bízta ezeket. (Dl. 103607.)

¹⁷³ Zsigr. okl. II/2. 6534.

¹⁷⁴ *Tóth-Szabó*, i. m. 360–362. oldal, uo. 202., 206., 227., 234., 243. oldal. *Lukinich*: Podmaniczky lev. passim.

¹⁷⁵ 1396-ban Firenze zsoldjába fogadott egy Johannes Cattivelus (?) de Ungaria nevű capitaneust. (Jorga, N.: Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades à XVe siècle. Bucaresti 1915. II. 31. oldal. Egyéb adatok Itáliában szolgáló magyar katonákra: *Iorga*, i. m. II. 196., 35. oldal, Zsigr. okl. II/1. 4150, Dalmáciára: Zsigr. okl. II/2. 6146.

adatnak látszik a köznemesség katonáskodó — vagyis zsoldos — rétege nagyságának és arányának megállapítására. Számításainkat az adatok bizonytalanságán túl elsősorban az nehezíti meg, hogy az esetek többségében szinte lehetetlen őket elválasztanunk a „hadakozó jobbágyaktól”. Ezért hiába tudjuk tehát, hogy Töttös László, Szekcsői Herczeg Rafael és Geszty László egyesített magánkatonasága csaknem 2000 fő volt, csak azt tudjuk, hogy „ex equitibus et peditibus” állott, — azt már nem, hogy mennyi lehetett közülük a nemesi familiáris katoná, és mennyi a „jobagio exercituans”.¹⁷⁶ Néhány esetben viszonylagos pontossággal meg tudja mégis állapítani, hogy egy-egy dominus hány familiárisával együtt vett részt valamely hadjáratban.¹⁷⁷ Különösen a katonai dekrétumok és egyéb védelmi tervezetek útján alkothatunk magunknak többé-kevésbé megbízható képet Magyarország XV. századi katonai potenciáljáról, s ezen belül a nemesség hivatásos katonai rétegének arányáról. A különböző dekrétumok és egyéb tervezetek (1397-i, 1405, 1414 (?), 1433, 1435) és egyéb különféle egyéb források (pl. az 1422-es cseh vagy lengyel hadjárat számadáskönyve)¹⁷⁸ adataiban nem mondanak ellen egymásnak, s így óvatos becsléssel Magyarország katonai potenciáljára és ebben a zsoldos szolgálatot teljesítő nemességre nézve is le tudjuk vonni a megfelelő következtetéseket.

A legátfogóbb, és egyben legismertebb példa Zsigmond 1433-as katonai tervezete.¹⁷⁹ Kőszeghy Ferenc ennek alapján arra a megállapításra jutott, hogy a magyar hadsereg, helyesebben a lovasság létszáma 76 875 volt főlt.¹⁸⁰ Ezt az adatot történetírásunk általában hitelesnek fogadta el. Később részle-

¹⁷⁶ Zichy okm. VIII. 524—526. oldal.

¹⁷⁷ Nagymihályi Albert vránai perjel „cum 250 lancearum suis sumptibus levatis” vonult a hadba. (Pesti: Krassó III. 310—311. oldal.) Az 1414-es (?) védelmi tervezet adatai szerint Csáki Miklós 225, Ozorai Pipó 1200, Garai Miklós 250, (egy másik védelmi szakaszon szintén 250). Perényi Péter 100 lándzsával, vagyis nehéz lovassal köteles ellátni a kijelölt országrész védelmét. (Magyar—szerb. okl. 58—59. oldal.) 1422-ben Bebek János 100, Rozgonyi Simon 40, Rozgonyi János 40 és Rozgonyi István 20 lándzsával szerepel a husziták elleni hadiösszeírásban. (Bártfai Szabó László: A Gimesi Forgách család története. Bp. 1922. 677—681. oldal.)

¹⁷⁸ Az 1397-es dekrétumot kiadta Knauz Nándor a MTT III. kötetben. Az 1405-öst le. Corpus Iuris Hungaricum. I. köt. az 1414-es védelmi tervezet: Magyar—szerb okl. 58—59. oldal, az 1433-ast: Kovachich Márton György: Supplementum ad vestigia comitorum, Vol. I. 432—442. oldal, magyar fordítását HK 1892. 592—608. oldal, az 1422-es védelmi tervezetre: Bártfai Szabó László: A Hunt-Pazman nemzetségbeli Forgách család története. 677—681. oldal. Az 1435-ös dekrétumra: Corpus Iuris I. 246—251. oldal, Erdély 1433-as védelmi tervezetére pedig: Hurmuzaki: Documente privitoare la Istoria Romanilor. (Ed. N; Iorga XVÁ. Vol. 24. oldal.)

¹⁷⁹ Magyarul, pontatlan fordításban kiadta Kőszeghy Ferenc: Zsigmond király két honvédelmi szabályzata. HK 1892. 592—608. oldal.

¹⁸⁰ HK 1892. 606. oldal.

tesen kitérek bírálataira, előljáróban csupán annyit kívánok megjegyezni, hogy a fenti létszámot erősen túlzottnak kell tartanunk. Hibás pl. az, ha a bandériumok létszámát egységesen 500 főben adjuk meg, s helytelen az is, ha a „lándzsa” szorzószámát 10-nek vesszük. Mindezek figyelembevételével a bárói magánhadseregeket — saját zsoldosaikkal és félig-meddig hivatásosnak tekinthető parasztkatonáikkal együtt — mintegy 15—18 000 főre becsülhetjük.¹⁸¹ Ebből a „lándzsa”-k, vagyis a nehézlóvasság — néhány száz külföldi zsoldostól eltekintve — a magyar nemesi familiáris-zsoldosokból kerültek ki, létszámukat 2000—3000 főre becsülhetjük. Ehhez járult a 7000 főnyi királyi bandérium 1500—2000 nemesi familiárisa. A könnyűlovások között is található nem túlnagy számban familiáris zsoldost. Ha ezek létszámát 1000—1500 főben állapítjuk meg, úgy mintegy 5—6000 főre becsülhetjük azoknak a nemeseknek a számát, akik hivatásszerűen foglalkoztak a katonáskodással, s akik többé-kevésbé zsoldosnak tekinthetők. Ez jelentős szám. Ha elfogadjuk ugyanis azt a feltevést, hogy a magyar nemesi családok száma a XV. században elérte a 40 000-et, akkor ez azt jelenti, hogy minden hetedik-nyolcadik nemesi családnak legalább egy tagja hivatásos katona volt.

Népi (paraszti és polgári) zsoldosok

Lényegesen nehezebben határozhatjuk meg a paraszti és polgári eredetű zsoldosok létszámát és jelentőségét. Forrásaink meglehetősen keveset árulnak el róluk. Nehézségeinket még csak fokozza, hogy a városi számadáskönyvekben szereplő zsoldosok többsége — nevérol ítélve — idegen eredetű, azt viszont általában nehezen állapíthatjuk meg, hogy külföldi zsoldosokról vagy magyarországi származású idegen népelemek fiairól van-e szó.¹⁸² Ennek tisztázása természetesen lényeges lenne, mert ezzel a magyarországi zsoldospiac kialakulásáról s ezáltal a zsoldoságnak a magyar társadalom fejlődésére gyakorolt hatásáról is tisztább képet nyerhetnénk. A jobbágykatonák helyzetének pontosabb tisztázását pedig megnehezíti az a körülmény, hogy a legkorábbi részletes katonai adatokat is tartalmazó birtok-számadáskönyv — a már említett Bakócz-kódex — csak 1494—95-re

¹⁸¹ *Elekes Lajos* (Hunyadi, Bp. 1952. 51 oldal) ennél valamivel kisebbre 12—15 000 főre becsüli.

¹⁸² Sopron számadáskönyveit kiadta *Házi Jenő*: Sopron története II/3. 5. köt. Eperjesét: *Iványi*: Eperjes város levéltára és Dl. 13—621, Kassáét: *Kemény Lajos*: Kassa város régi számadáskönyvei. Kassa, 1889., a többiekét ld. *Fejérfataky*: Magyar városok régi számadáskönyvei.

vonatkozik, a megelőző évek állapotát kevés, bizonytalan, szét-szórt adatokból kell összeraknunk.

Vizsgáljuk meg először az ún. „polgári” zsoldosság kevésbé problematikus kérdését. A polgárság az egész középkoron át katonai szolgálattal is tartozott az uralkodónak. Ez a szolgálat részben személyes jellegű volt. Az „Andreanum”¹⁸³ értelmében pl. az erdélyi szász városoknak 50 katonát kellett kiállítaniuk — védelmi háború esetén — a király seregébe.¹⁸³ Ez a szolgálati kötelezettség a későbbi évszázadokban is megmaradt. Hunyadi 1456-ban arra utasította az erdélyi szász városokat, hogy „universaliter et per singula capita vestre cum omnibus vestris equitibus et maiori parte peditibus” jelenjenek meg táborában.¹⁸⁴ Más alkalommal is említés történik az egyes városok hadieréről, a polgárok személyes katonakötelezettsége azonban már nincs megemlítve, s így nem állapíthatjuk meg, hogy pusztán zsoldosokból vagy polgárokból is állt-e az egyes városok hadiereje.¹⁸⁵

E városi zsoldoscsapatokba különböző vidékekről és különböző társadalmi rétegekből származó katonák verődtek össze. A nemesi származásúak köre csupán a várnagyokra és a tisztek jelentős részére korlátozódott.¹⁸⁶ A zsoldoskatonák döntő többsége és a gyalogos tisztek egy része viszont paraszti vagy polgári származású volt.

A magyarországi városi polgárság elzsoldosodásáról kevés adatunk van. Kutatásainkat az a tény is nehezíti, hogy a XV. századi nagyobb városaink lakóinak többsége, így hivatalos nyelve is német volt, s a német és latin nyelvű zsoldos listák eltorzított neveiből gyakran lehetetlen következtetnünk a zsoldosok nemzetiségére. Német és szláv zsoldosoknál pedig, hacsak vezetőiknek, helyesebben predikatumuk nem jön segítségünkre, lehetetlen megállapítanunk, hogy magyarországi vagy külföldi származású zsoldosokkal állunk-e szemben.

Könnyebb a dolgunk, ha nyilvánvalóan magyar származású zsoldosra utalnak forrásaink. 1440-ben I. Ulászló elkobozta Far-

¹⁸³ Werner—Czimmermann: Urkundenbuch zur Geschichte der deutschen in Siebenbürgen. I. 34. oldal. Kolozsvár katonai kötelezettségeit ld. Werner—Zimmermann, i. m. II. 96., 494. oldal, Brassó: CD IX.2. 236. oldal, Werner—Zimmermann, i. m. 295. oldal, Beszterce: OSZK kéziratár IV. Militaria (Hajmányok hagyaték.)

¹⁸⁴ Teleki, i. m. X. 525—526. oldal.

¹⁸⁵ A Meggyes környéki szászok katonai kötelezettségeire lásd. Werner—Zimmermann, i. m. II. 327. oldal. 1397-ben Zsigmond felmenti Kolozsvár polgárait a királyi hadseregben való szolgálattételtől. (Jakab Elek: Oklevéltár Kolozsvár város történetéhez. I. 104. oldal, Hank kassai polgár 3 jól felfegyverzett katonával Lengyelországban katonai szolgálatot teljesített. (Zsigm. okl. I. 5068.)

Sopron katonai erejére nézve lásd többek között Házi, i. m. 21—22. oldal.

¹⁸⁶ Házi, i. m. II/3. passim, Fejérvataky, i. m. passim.

kas László budai polgár házat, mivel ez „Erzsébet királynőhöz csatlakozott és az *idegen csapatok szolgálatában* (kiemelés R. Gy.) a városnak nagy károkat okozott”.¹⁸⁷ Ilyen tehetősebb polgár lehetett a miskolci Herczeg László is, akit zsoldosszolgálatát után 1464-ben Mátyás nemesített meg.¹⁸⁸ Több városunkban — így 1424-ben Eperjesen és 1500-ban Brassóban a zsoldosok többsége szintén magyar származású volt. Az eperjesi gyalogosok és lovasok nevei — Szinyei Ambrus, Szegedi Péter, Kisfarmosi Balázs és Sárosi Gergely stb. — arra mutatnak, hogy ezek a katonák mezővárosi eredetű zsoldosok lehettek.¹⁸⁹ Más forrásaink is említenek Magyar ill. Unger nevű zsoldosokat, csaknem bizonyosra vehető, hogy ezek sem nemesi származásúak, azt természetesen már nem állapíthatjuk meg, hogy parasztok vagy városi polgárok.¹⁹⁰ A brassói zsoldosok nevei viszont arra mutatnak, hogy főleg Brassó környéki székelyek alkották a város helyőrségének zömét.¹⁹¹

A városi számadáskönyvek zsoldoslistái — a nemzetiség mellett — gyakran a zsoldos társadalmi hovatartozását is elárulják. E listák azt mutatják, hogy sok mesterember sodródott a zsoldosok közé. Pozsonyban 1439-ben szakácsokat (Choch), festőt (Maler), kovácslegényt (Smidknecht), kereskedőt (!) (Händl), jegyzőt (!) Noter) és másokat találunk a zsoldosok sorában.¹⁹² Más források is arról tanúskodnak, hogy a városi zsoldosok jelentős része a nevükről ítélve iparos vagy kereskedő, minden bizonnyal tehát polgár volt.¹⁹³ Az természetesen nem nyomozható ki, hogy esetenként magyarországi vagy külföldi mesteremberekkel állunk-e szemben. Erre nézve csupán feltevésekre lehetünk utalva. A foglalkozást jelentő nevek az esetek jelentős részében valószínűleg magyarországi származású zsoldosokat takarnak, mivel a külföldieket többnyire származási helyükről ismerik a zsoldoslisták (Hans von Bluen, Laslo von Tabor, Michel Thaboren, Lorenz von Budweiss Pozsonyban,¹⁹⁴ Erneszt von Hiest Sopronban¹⁹⁵ teljesített szolgálatot.)

Ezek a zsoldosok többnyire a kialakuló burzsoázia legalsó rétegeiből rekrutálódtak. A magyar városok adókönyveit tanulmányozva a belvárosi, tehát tehetősebb lakosok közül egyetlen

¹⁸⁷ Dl. 13564.

¹⁸⁸ Szendrei János: Miskolc város története. III. 91–92. oldal.

¹⁸⁹ Dl. 13621.

¹⁹⁰ *Ortvay*: Pozsony, II/3. 198. oldal. Dl. 13621, Fejérpataky, 551. oldal.

¹⁹¹ Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Kronstadt, Brassó, 1897. 3–7. oldal.

¹⁹² *Ortvay*: Pozsony, II/3. 198. oldal.

¹⁹³ Bártfán: Sneider, Slosser, Fischer, Bogner, Messersmidt, Schultes, stb. (*Fejérpataky*, 550–554. oldal.)

¹⁹⁴ *Ortvay*: Pozsony, II/3. 198. oldal.

¹⁹⁵ *Házi*, II/3. 190. oldal.

olyan nevet sem találtunk, akiről feltételezhetnénk, hogy zsoldos lehetne.¹⁹⁶ Egyetlen esetben talákoztunk olyan zsoldossal, aki minden bizonnyal az őt felfogadó város lakója — esetleg szülőtte — volt. Bártfán 1439-ben egy „Barthphaler” nevű zsoldosról beszélnek forrásaink.¹⁹⁷ A zsoldosok nevei között is nagyon ritkán fordul elő a már bizonyos társadalmi rangot jelölő (Meister, Magister) név.

A jobbágykatonák kérdését vizsgálva elérkezünk a középkori magyar hadtörténelem egyik legvitatottabb, máig is megoldatlan kérdéséhez, a *telekkatonaság* intézményéhez. Jelen tanulmánynak nem célja, hogy részletesen foglalkozzon ezzel a problémával, csupán a zsoldosság szempontjából érinti a kérdést. Az 1397-es temesvári országgyűlés — mint ismeretes — elrendelte, hogy a birtokos nemesség minden 20 jobbágy után egy lovasíjászt állítson ki.¹⁹⁸ A rendek ugyan hangsúlyozták, hogy ez az intézkedés csak a nikápolyi vereség után előállott súlyos helyzet teremtette kényszermegoldás, mely csak erre az egy hadjáratra érvényes, csaknem négy évtized elmúltával azonban, 1433-ban, ill. 1435-ben újból arra kényszerültek, hogy felelevenítsék a telekkatonaság intézményét. A rendelet szövegezése nem világos. Forrásaink máig sem győznek meg teljes biztonsággal, hogy valódi „jobbágykatonák”-ról, vagy esetleg a 20, illetőleg később 33 jobbágy után kiállított „zsoldoskatonák”-ról van-e szó. Ez utóbbira mutat pl. Zsigmond 1399-es utasítása Ung vármegye dicatorainak, melyben megállapítja, hogy a török betörések elleni védelem gyakran kényszerítette „*incolas regni nostri exerxituancium more . . . insurgere facere*”. Sok nemes és más „*homo possessionatus*” azonban kivonta magát a hadkötelezettség alól, ezért az uralkodó elrendeli, hogy a megye valamennyi jobbágytelkét írják össze, s szedjék be 40 napon belül a 21 új dénárnyi adót.¹⁹⁹ Ez az intézkedés azt látszik bizonyítani, hogy az uralkodó a személyes katonai szolgálat helyett adó kivetésével kívánja a kérdést megoldani, tehát nyilvánvalóan zsoldosokat óhajt fogadni. A telekkatonaság zsoldos jellegére utal egy 1432-es oklevél is. Pálóczi György érsek utasítja Várdai Miklóst, hogy „*universi nobiles, cum eorum gentibus personaliter, dando de singuli viginti iobagonibus*

¹⁹⁶ *Fejérpataky*, i. m. Selmezbánya: 1—3., 4—6., 18—19. oldal. Pozsony: 30—40. oldal. Bártfa: 411—418., 418—426. oldal. Sopron, *Házi*, II/3. passim, Kassa: Kemény: Kassa régi számadáskönyvei. 26—28. oldal.

¹⁹⁷ *Fejérpataky*, i. m. 473. oldal.

¹⁹⁸ „*Quivis baronum et nobilium regni nostri possessionatus secundum exigenciam status et possibilitatem virium ipsorum scilicet de quibusvis viginti iobagonibus unum pharetrarium, more exercituancium promptuare et in ipsum exercitum, durante duntaxat presentí guerra paganorum, secumducere et exercituare facere teneatur.*” (MTT 3. köt. 316—217. oldal.)

¹⁹⁹ Zsigm. okl. I. 5683.

unum pharetrarium equitem” jelenjen meg a táborban.²⁰⁰ Tehát itt 20 jobbágy *után* kellett egy lovasíjászt kiállítani. Arról is tudunk, hogy a telekkatonaság tagjai hadjáratonkint „költségmegtérítés” címén 1 arany zsoldot kaptak.²⁰¹ Ez természetesen önmagában még nem bizonyítja a telekkatonaság zsoldos voltát. Csupán arról győződhetünk meg ismét, hogy a feudális uralkodó osztály — bár a szükség arra kényszerítette, hogy „forradalmi” megoldáshoz folyamodjon — ebben az esetben is hű maradt önmagához és az uralkodóra háritotta át a zsold fizetését.

A feudális uralkodó osztály az egész középkoron át más országokban is idegenkedett az általa elnyomott és kizsákmányolt jobbágyosság felfegyverzésétől. Ehhez csak végszükségben folyamodott és csaknem kizárólag olyan esetekben, amikor a megerősödő központi hatalom erre rákényszerítette. Németországban I. Henrik, Angliában I. Edward, Franciaországban VII. Károly és XI. Lajos katonai reformkísérletei velejárói voltak az abszolútizmus első próbálkozásainak. A parasztkatonák nagyobb arányú alkalmazása a XIV. század második felében Németországban is elterjedt,²⁰² ezt különösen a későbbi huszita háborúk „keresztes” seregei bizonyítják, és valószínűnek látszik, hogy Zsigmond és tanácsadói ezt a mintát vették alapul a telekkatonaság intézményének bevezetésénél. Azzal kétségtelesenül számolniuk kellett, hogy ez az intézkedés ellenállást vált ki a feudális uralkodó osztály részéről, mert a nemességet két oldalról is fenyegette a telekkatonaság felállítása. Egyrészt munkaerőt vont el a földesurak birtokáról, ezzel csökkentette azok jövedelmét, másrészt, ha fegyvert adtak a jobbágy kezébe, ez azzal a veszéllyel járt, hogy azt a feudális kötöttségek lerázására használja és urai ellen fordítja. A feudális uralkodó osztály feltehető ellenállása tehát ismét azt látszik bizonyítani, hogy a telekkatonaság valójában zsoldosokból állt volna. Ez ellen viszont több körülmény szól: Magyarországon a XIV. század végén még nem találkozhattunk olyan nagy tömegű kisajátított vagy egyéb úton szolgálatra kényszerített emberrel, akik alkalmasak lettek volna a telekkatonaság sorainak teljes feltöltésére. A földesurak — főleg a kis- és középbirtokosok, akik maguk is gyakran valamelyik nagybirtokos familiárisai voltak — általában nem is rendelkeztek olyan anyagi lehetőségekkel, hogy egy-egy hadjáratra zsoldosokat fogadjanak.

²⁰⁰ Zichy okl. VIII. 482—483. oldal.

²⁰¹ 1397-ben még nincs szó zsoldról, az 1433-as rendelettervezet XII. pontja azonban világosan intézkedik a zsold kifizetéséről. (HK 1892. 595—596. oldal.)

²⁰² Jähns, i. m. 170—171. oldal. Delbrück, i. m. III. 469—472. oldal. Frauenholz, i. m. I. 118. oldal, II 1. 10., 21., 74. oldal. Deér, i. m. 19. oldal.

Nem hiányoznak azonban azok az adatok sem, amelyek a jobbágyok katonai szereplését bizonyítják. Forrásaink állításai szerint a XIV—XV. századi magyar falu korántsem élt csendes, békés viszonyok között. Még azokon a területeken is, ahol török vagy cseh betörés nem fenyegetett, állandó hatalmaskodások, csetepaték zavarták meg a falvak életét. Ezek a hatalmaskodások sokszor kisebb háború jellegét öltötték. Méreteikre jellemző, hogy 1431-ben Maróti László pl. arra utasítja a familiárisait, hogy egy korábbi támadás megtorlásául Orsós György birtokát dúlják fel, s a tulajdonost elfogják, példamutatásként akasszák fel.²⁰³ E harcokban a familiárisok vezetésével jobbágyok harcoltak. Többnyire a földesúr közvetlen környezetébe tartozó, allódiumban dolgozó mercenariusok, szabók, vargák stb.²⁰⁴ Olyan eseteket is találunk, amikor a hatalmaskodó parasztok között Zsoldos nevű is szerepel.²⁰⁵ Zsoldos és Katona nevű jobbágyokról pedig több esetben is beszélnek forrásaink.²⁰⁶ Mindezek tehát arra mutatnak, hogy a tárgyalt időszakban a magyar jobbágság előtt egyáltalán nem volt ismeretlen a katonai szolgálat. A fegyvereket viselő,²⁰⁷ esetenként hatalmaskodásokban szereplő jobbágyok közül a földesuraknak nem okozhatott gondot a megfelelő katonák kiválasztása.

A belső hatalmaskodások, csetepaték mellett több adatunk világosan utal a jobbágyok tényleges katonai szolgálatára is. Már 1394-ben nem nemes familiárisok kényszerű katonai szolgálatát említi egy oklevelünk.²⁰⁸ E forrás külön érdekessége, hogy bár kifejezetten „ignobiles familiares”-ra vonatkozik,

²⁰³ Dl. 43.404.

²⁰⁴ Néhány adat jobbágyok, főleg cselédek, mercenariusok, mesteremberek hatalmaskodásaira: Zsigm. okl. I. 21, 5648, 5798 II/1. 1454, 1067, Zichy okm. VI. 158—159. oldal, Dl. 103.467, Csáky okl. I. 408—410. oldal. A paraszti osztály harc kiéleződésére mutat a következő adat: A szabad költözésükben megakadályozott jobbágyok a szomszéd falvak lakosait magukhoz vonva fegyveresen álltak ellen. (*Karácsonyi* János: A pusztaföldvári támadás 1488-ban. Békés megyei Történeti és Régészeti Értesítő, 1885—1886. 92—100. oldal.)

²⁰⁵ Maróti László 1468-ban 43 gyulai lakossai, jobbágyaival köztük Kalmár, Ijgyártó, Ötvös, Zsoldos (kiemelés — R. Gy.) hatalmaskodik. *Veress* Endre: Gyula város oklevéltára, Bp. 1938. 500. oldal.

²⁰⁶ Zichy okm. VI. 511—513. oldal. (Ugyancsak hatalmaskodással kapcsolatban.) Zichy okm. VIII. 437. oldal. Soldos György jobbágy szintén hatalmaskodásával kapcsolatban szerepel egy oklevélben. Dl. 103548. További Zsoldos nevű jobbágyok: Dl. 2080 és Dl. 103535.)

²⁰⁷ 1398-ban Kont László fegyveres jobbágyai a nyulszigeti apácák egyik birtokán hatalmaskodnak. (Zsigm. okl. I. 5496.) 1424-ben a rác despotá egyik jobbágya Himfy László Lackó Pál nevű jobbágyt kirabolta és 16 dénárt, egy „baculum ferreum *buzgan* vocatum”, továbbá íjat és nyílakat vett el tőle. (*Pesty*: Krassó, III. 306—307. oldal.) 1425-ben egy Tóth János nevű sárosmegyei jobbágyot fosztottak ki. 200 dénárján kívül kardját és csákányát (bicellum) is elvették tőle. (*Iványi*: Bártfa I. 137. oldal.) 1409-ben pedig egy 6 arany értékű számszeríjjat ragadtak el az egyik jobbágytól. (Zsigm. okl. II 2. 6697.)

²⁰⁸ 1394-ben Zsigmond Báthory János kérésére mentesíti két nem nemes familiárisát a büntetés alól, azzal a feltétellel, hogy Ilosvai Leusták vezetése alatt „ad partes inferiores” mennek és két hónapig saját költségükön szolgálnak. (Zsigm. okl. I. 3379.)

mégis ugyanolyan kötelezettséggel, vagyis kéthónapos saját költségén teljesítendő katonai szolgálattal bünteti őket, mint a nemeseket. 1439-ben az óbudai apácák is arról panaszkodnak, hogy jobbágyaikat nem a megszabott arányban, hanem „per singule capite” kényszerítik a hadseregbe.²⁰⁹ Ez, valamint számos egyéb adat²¹⁰ arra enged következtetnünk, hogy a jobbágyok katonai szolgálata a XV. században általánosan elterjedt és természetes jelenségnek számított. Ezt támasztják alá a katonai szolgálat alóli felmentések is. Ozorai Pipo egy ízben arra utasította familiárisait, Remetei Péter és Miklós csanádi alispánokat, hogy Hagymási János özvegyének 20 jobbágyát ne kényszerítsék hadi szolgálatra.²¹¹ Más okleveleink viszont különféle népelemek (székelyek, románok) és egyéb nem nemes rétegek katonai szolgálatára hoznak értékes, bár korántsem teljes adalékokat.²¹² Mivel a fenti adatok szinte kivétel nélkül veszélyeztetett, határszéli területekre vonatkoznak, ez nézetünk szerint azt tanúsítja, hogy a jobbágyok katonai szolgálata első-sorban ezeken a területeken vált általánossá.

Mindez azonban még mindig nem visz sokkal közelebb bennünket a telekkatonaság problémájának megoldásához. Annyit csaknem biztosra vehetünk a fentiekből, hogy a telekkatonaság jobbágykatonákból állhatott. Néhány jel azonban arra mutat, hogy a telekkatonaságot, ha óvatosan és fenntartásokkal is, de esetenként bizonyos mértékben hivatásos katonáknak, vagyis körülményeiket tekintve zsoldosoknak tarthatjuk. Erre mutat pl. a többnyire rendkívül rövid hadbaszállási idő. Ha a földesúr nem tudná előre, kiket visz el a táborba, s ezek nem tartózkodnának a közelében, sohasem tudna megjelenni a kitűzött időben a gyülekezési helyen. Az a tény, hogy leírásaink csupán hadbahívó levélben és néhány rendeletben beszélnek a telekkatonaságról, sem a felvonulás alatt, sem pedig az ütközetekben nem tesznek róluk említést, azt látszik

²⁰⁹ Dl. 13.292.

²¹⁰ 1359-ben kirabolták Péter fia Jakab csebi nemeset, aki *jobbágyaival* a rácorzsági hadjáratba igyekezett. (TT 1900. 508. oldal.) Kozma Pál hodászi jobbágy pedig, 1398-ban a királyi seregben szolgált. (Zsigm. okl. I. 5189.) 1399-ben Szinvai Péter és Mátyás familiárisai és jobbágyai készülődtek a hadba. (Zsigm. okl. I. 5833.) 1409-ben a kisdömölki és kocsi jobbágyok kötelezik magukat arra, hogy háború esetén öt dénárpensát fizetnek, kivéve ha *saját költségükön nem vonulnak hadba*. (Zsigm. okl. II/2. 6852.) Zsigmond elrendelte Pozsony megye nemesének, hogy a jobbágyok huszadrészével azonnal szálljanak hadba. (*Ortvay*: Temes, 281. oldal.) 1420-ban Zsigmond megparancsolta Csáky Miklós vajdának, hogy minden harmadik erdélyi nemeset és tizedik parasztot rendeljen ki a határvédelemre. (*Kupelwieser*: Ungarns Kämpfe gegen die... Osmanen. 37. oldal.)

²¹¹ Dl. 43.449.

²¹² Adatok románok katonai szolgálatára: Máramarosi dipl. 396—397. oldal. CD X/1. 133. oldal. 1401-ben Zsigmond felhívja Sopron megye nemeseit és más lakóit, hogy a határ védelmét a Kanizsaiakra bízta, ezért engedelmeskedjenek utasításaiknak. (*Nagy Imre*: Sopron vármegye története. I. 555. oldal.) 1420.

bizonyítani, hogy a jobbágykatonák nem alkottak harcászati egységeket, nem egytömegben vetették őket harcba, hanem a földesúr csapatának, az ún. bandériumnak kötelékében harcolhattak. (Sajnos ennek bizonyítására sincsenek adataink, a körülmények azonban felettébb valószínűvé teszik, hogy így történt.) Ezt feltételezve, indokolt, hogy úgy tekintsük őket, mint a bandérium többi tagját, a nemesi familiárisokat. Feltehető ugyanis, hogy a „telekkatonák” éppúgy a földesúr közvetlenebb környezetéből kerültek ki, mint az utóbbiak. Erre mutat a hatalmaskodásokban szereplő jobbágyok névsora, melyben szintén túlteng a földesúr környezetébe tartozó elem, valamint az a tény is, hogy a telekkatona jogutóda, a „miles continuus” már kifejezetten zsoldosnak tekintendő.²¹³

A kutatás jelenlegi állása szerint a telekkatonaság többsége a földesúr közvetlen környezetébe tartozó jobbágyokból, nem nemes, vagy feltehetően esetenként nemes familiárisából tevődött össze. Valószínű az is, hogy bár szervezete nem volt állandó, de ilyen törekvések már korán megmutatkoztak, amit a zsoldossá vált „miles continuus” réteg is bizonyít. A XV. századi telekkatonaságot azonban csak nagyon sok fenntartással és kizárólag a tényleges katonai szolgálat idejére tekinthetjük zsoldosnak, mivel viszonylag nem nagyszámú kivételtől eltekintve szolgálatuk többsége nem zsoldos természetű volt.

A jobbágytság más úton is belekapcsolódhatott a zsoldos-szolgálatba. A török háborúk és a felvidéki huszita támadások viszontagságai földönfutóvá tették a jobbágyok jelentékeny részét. Ez a termelőerőtől megfosztott elég nagyszámú réteg képezte a zsoldosság egyik társadalmi bázisát Magyarországon. Már 1386-ban arról értesülünk, hogy nagyszámú — főleg román — jobbágy társaságba verődött és a Brassó környéki szász kereskedőket sarcolta.²¹⁴ A XV. század első évtizedében pedig a legtöbb megyében elszaporodtak a vagabundusok. A megyék szigorú ítéleteket hoztak ellenük.²¹⁵ Ezek a „csavargók” az esetek többségében földtől megfosztott, életkörülményei közül kiszakított jobbágyok, esetleg kismemesek voltak. Ezek az ott-

²¹³ Erdélyi Gyula: A magyar hadművészet története. Bp. 1944. 347–348. oldal.

²¹⁴ A társaságnak katonai rendje lehetett. Vezetőjük „Alexius Syppus ductus et capitaneus”... cum maxima comitiva” (ugyanaz a kifejezés, mint a feudális kíséretekre) fosztogatta a szász polgárokat (CD X/1. 291. oldal.)

²¹⁵ Zichy okm. VIII. 383–386. oldal. A XV. század első felében a közigazgatási hatóságok erélyes eszközökhöz nyúltak az elszaporodott csavargókkal szemben. (Szatmár, Ugocsa és Szolnok megye — Zsigm. oki. II/2. 7494., Sáros megye — uo. II/2. 6787., Máramaros megye — uo. II/2. 7105., székelyek forradalmi mozgalmaira ld. Barabási: Teleki I. 527–528. oldal.)

honukból elűzött parasztok alkották a városok magyar származású zsoldosainak többségét, a várak zsoldos gyalogságát, s később a Hunyadiak zsoldos seregének magyar gyalogságát és könnyűlovasságát is.

Az idegen zsoldosok

Magyarországon a zsoldosság történetének egyik legjelentősebb fejezetét a külföldi származású zsoldosok szereplése tölti ki. Egyes időszakokban — mint a nápolyi hadjáratok vagy az 1440—1460 között eltelt két évtized a magyarországi zsoldosok többségét idegen származású zsoldosok alkották. Sőt azt is meg kell említenünk, hogy a zsoldosság különböző típusait először csaknem minden, esetben a külföldi zsoldosok honosították meg Magyarországon. Elegendő, ha itt utalunk a pályájuk korábbi szakaszaiban természetes juttatású zsoldosnak tekinthető hospes lovagokra, a „phalanges aulicorum” frank lovagjaira,²¹⁶ a nápolyi hadjáratokban felbukkanó német és itáliai zsoldos lovagokra, vagy a „szabad” zsoldosságnak, a XIV—XV. század legfejlettebb zsoldostípusának hazánkban felbukkanó képviselőire, a felvidéki cseh zsoldostársaságokra. Az idegen zsoldosok fontosságát az a tény is bizonyítja, hogy az a két történelmi esemény alkalmával, amikor a zsoldosság, katonai jelentőségén túl számottevő s csaknem döntőnek mondható politikai tényezővé vált (az első az 1440-es években, amikor Erzsébet királynő legerősebb katonai és politikai támaszát Giskra zsoldosai jelentették, a második 1490-ben, amikor a „Fekete sereg” biztosította II. Ulászló hatalmának megszilárdítását), elsősorban a külföldi zsoldosok szerepe domborodott ki.

A magyar hadművészet fejlődését is lényegesen befolyásolta az idegen zsoldosok megjelenése. Számos új fegyvernemmel és harcéljárással ők ismertették meg először a magyar hadsereget. A lovagi harcmód alkalmazása először a zsoldos lovagok nevéhez fűződött hazánkban. A XV. században a cseh gyalogosok és nehézlovasok, a török elleni harcra kiválóan alkalmas délszláv könnyűlovások, a huszárok, a német és lengyel gyalogosok, lovasok és tüzérek a XV. századi magyar haderő pótolhatatlan, értékes részét alkották.

Nem elhanyagolható az idegen zsoldosok társadalmi hatása sem. Ezek nagy része a jobbágyságból, a városi polgárság szegényebb rétegeiből és a gazdaságilag tönkrement kisnemesekből került ki. Ez azzal a következménnyel járt, hogy az eretnek mozgalmak — főleg a huszitizmus — ideológiája viszonylag

²¹⁶ Deér, i. m. 43. oldal.

könnyen megtalálta a hozzájuk vezető utat. Ahol a cseh zsoldosok nagyobb tömegekben jelentek meg (Erdélyben és a Felvidéken), ott minden bizonnyal hozzájárultak a huszitizmushoz, majd később a reformáció eszméinek terjesztéséhez, s egy részük szerepet is vállalt a magyarországi forradalmi mozgalmakban (1430-ban Nagyszombat, ²¹⁷ s 1437-ben az erdélyi parasztfordalomban. ²¹⁸). Természetesen nem szabad túlozni az idegen zsoldosoknak a XV. században játszott szerepét. A zsoldosság jellegénél fogva nem tartozott és nem is tartozhatott a forradalmi elemek közé. A huszitizmus eszméinek forradalmasító hatása azonban sokáig fennmaradhatott a korábban a táboríták vagy az árvák soraiban harcoló zsoldos katonák egy részében; így ők is hozzájárultak a huszita tanok magyarországi elterjesztéséhez, s ezáltal közvetve vagy közvetlenül a magyar parasztmozgalmak forradalmasításához. ²¹⁹

A központosításra törekvő uralkodói hatalom — mint Európában mindenütt — Magyarországon is támaszkodott az idegen zsoldosokra, azonban a XIV. században a zsoldosság még nem nyújtott számottevő támogatást az uralkodónak. Ezt részben a külföldi zsoldosok viszonylag kis száma, részben az indokolja, hogy az Anjou királyok uralkodása alatt viszonylagos egyensúlyi helyzet állt fenn az uralkodó és a magyar feudális osztályok között. A nápolyi hadjáratok idején azonban egy ideig az idegen — elsősorban német — zsoldosság képezte a magyar „expedíciós” hadsereg főerejét, s ez lehetővé tette Lajos király számára, hogy néhány évig a nagybirtokosoktól független politikát folytasson.

A király és a rendek közötti ellentétek Zsigmond hosszú uralkodása idején többször is kiéleződtek. Ez megnövelte a külföldi zsoldosok jelentőségét is. Tevékenységük ekkor még sokkal szűkebb keretek között mozgott, mint a későbbi évtizedekben, amikor állásfoglalásuk és támogatásuk több esetben szinte döntőnek bizonyult az uralkodó osztály belső pártharcában. Zsigmond uralkodásának első évtizedeiben azonban már szerep jutott az idegen zsoldosoknak. Jelentőségük a korszak vége felé megnőtt. Ennek okát abban találhatjuk meg, hogy a törökök már kiheverték az ankarai csatavesztés (1402) és két olyan eseménnyel is találkozunk, amelyekben a központi

²¹⁷ Lásd 111. sz. jegyzetet, továbbá Blaskó levelét Pozsony polgáraihoz (Tóth-Szabó, i. m. 363. oldal.) és Nagyszombat város segélykérő leveleit. (Dl. 43.736 és 43.758).

²¹⁸ Székely György: A huszitizmus visszhangja Magyarországi népeiben. (MT Társadalmi Történelmi Tudományok Osztályának Közleményei. Bp. 1954. 148—150. oldal, 169—172. oldal.)

²¹⁹ Zsigmond attól félt, hogy a cseh zsoldosok átállnak az erdélyiekhez. (Székely György—Geréb László: A magyar parasztháborúk. Bp. 1950. 22. oldal.)

hatalmat képviselő Zsigmond legfőbb katonai bázisát a külföldi zsoldosok segítsége jelentette. Az első esetben 1385—86-ban, a királynők és a szicíliai II. Károly pártja mellett Magyarország uralmáért fellépő Zsigmond szinte kizárólag morva zsoldosai erejére támaszkodhatott.²²⁰ Érdemes megemlítenünk, hogy a szicíliai párt főerejét is II. Károly király olasz, és a Horváthyak délszláv zsoldosai jelentették.²²¹ Másodszor 1403-ban Stibor lengyel zsoldosai és a Garaiak magyar és délszláv familiárisai és zsoldosai mentették meg Zsigmondnak csaknem elvesztett uralmát.²²²

A központi hatalom megerősödésével és a zsoldostoborzási rendszer kiépítésével ideiglenesen csökkent a külföldi zsoldosok szerepe. 1411-ben azonban még olyan furcsa esettel is találkozunk, hogy egy Veith nevű 6 lovas német zsoldos „rótamester” hadat üzen Zsigmondnak, mivel többszöri sürgetés ellenére sem kapja meg a járandóságát.²²³ Veith német zsoldostiszt levele több szempontból is nagyon értékes hadtörténeti dokumentum. Az a tény, hogy egy egyszerű zsoldostiszt ilyen hangú levelet írt egy uralkodóhoz, egyrészt a központi hatalom gyengeségét, másrészt a zsoldosság viszonylagos fontosságát mutatja. Nincs tudomásunk arról, hogy a német zsoldostiszt beváltotta-e fenyegetését, mindenesetre kis csapatával is sok kárt okozhatott a határőrvidék zűrzavaros viszonyai közt.

Zsigmond számos külső háborúban (a délszlávok, a veleneciek, a husziták és a törökök ellen) felhasználta a külföldi zsoldosokat. Jelentőségük azonban utóbb csökkent, a XV. század 20-as, 30-as éveiben már nem képezték a magyar királyi hadsereg főerejét. A magyar hadseregszervezés, a különféle védelmi tervezetek szerint, ebben a korszakban már bizonyos rendszer alapján épült fel, s e tervezetekben már egyre kisebb az utána fellépő belső zavarok hatását, s újból energikus hódító politikába kezdtek. A balkáni államok és Dél-Magyarország is heves török támadásokat szenvedtek el. A Balkán-félsziget leigázott lakóiból és a Délvidék földjét veszített magyar parasztjaiból és kispapjaiból új, a török harcokban bevált zsoldos

²²⁰ Zsigmond idegen zsoldosainak létszáma 1000 lovas és 4000 gyalogos volt. (Házi Jenő: Detrekő vára. HK 1914. 206. oldal.)

²²¹ Károly szicíliai király elég nagyszámú olasz zsoldossal rendelkezhetett, mivel — Aschbach szerint — teljesen meg tudták szállni Buda várát és el tudták állni az utat a királyné hívei előtt. (Aschbach, i. m. I. 27. oldal.) A Horváthyak délszláv zsoldosaira ld. Márki Sándor: Mária Magyarországi királynője. Bp. 1885. 72. oldal, CD X/1. 375. oldal. (Pálsnai János panaszkodik egy firenzei kereskedőhöz írt levelében, hogy a katonaság fenntartása milyen sokba kerül.) Hédervári Kont István „(cum) armatorum et peditorum acriter sagitarium pluralitate obstipato” szállt szembe a Zsigmond-párti urakkal. (Ortvay: Temes vármegye IV. 151. oldal.)

²²² Stibor lengyel katonáira ld. Házi: Detrekő, HK. 1914. 368. oldal.

²²³ Házi, 1/2. 44. oldal.

típusok keletkeztek: a huszárok, majd a XV. század utolsó éveiben a hajdúk.²²⁴ Előbbiek a végvári harcok könnyűlovaságát, utóbbiak később a könnyűgyalogságot alkották.

Zsigmond uralkodásának végén elég nagy létszámú cseh zsoldos is magyar szolgálatba szegődött. A lipanyi csatavesztés (1434) után elbukott a cseh nép forradalma. A táboríták és árvák seregének maradványai hivatásos katonákká váltak és a környező országokba kerültek zsoldosként. Már 1437-ben Magyarországra került Jan Čapek, a táborita lovasság kapitánya,²²⁵ és feltehetőleg a később oly nagy szerepet játszó Giskra magyarországi tevékenységének kezdete is erre az évre tehető.

Az 1440-es évek belső pártharcai hatalmasan megnövelték a zsoldosság — főleg az idegen zsoldosság — jelentőségét. Giskra, Tulafuz, Barthels, Axamith és más cseh, valamint lengyel tisztek vezérlete alatt több ezer cseh, lengyel és német zsoldos árasztotta el Magyarországot egyes vidékeit, s a Sopron megyei Macskakő várától az Ung megyei Homonnáig a várak és városok többsége e zsoldosok közvetett vagy közvetlen ellenőrzése alá került. Ez a feudalizmus viszonyait figyelembe véve tekintélyes nagyságú haderő nem tartozott közvetlenül sem a király, sem a nagybirtokosok irányítása alá, hanem saját tisztjei vezetésével önálló zsoldostársaságokat alkotott. A zsoldoságnak ez a formája, az ún. „szabad” zsoldosság a XV. században egész Európában elterjedt;²²⁶ a Mohács előtti Magyarországon azonban a „Fekete” sereg utolsó éveitől eltekintve csak a Felvidéket megszállva tartó cseh zsoldoscsapatok képviselték ezt a típust. Lényegében ugyanazt a szerepet játszották, mint minden önálló politikát űző zsoldostársaság. Katonai erejük tudatában akarva-akaratlan a feudális anarchia, a belső viszályok fenntartását segítették elő. A szabad zsoldosság e magyarországi képviselői tehát a zsoldosság feudális jellegét bizonyították, mivel önállóan ható tényezőként fellépve nem segítették, hanem gátolták a központosító törekvéseket, s a belső béke megbontásával a kapitalista termelési mód kialakulását is hátráltatták. Hatalmukat és befolyásukat mutatja, hogy legtehetségesebb vezetőjük, Giskra, a magyarországi rendek túlnyomó többségének akarata ellenére emelkedett országos méltósággá

²²⁴ A huszárok jelentőségét elég későn ismerték fel. 1432-ben Thallóczy — Metkő „contre Huzarones et alios malefactores” fog fegyvert. (Magyar—szerb okl. 92—93. oldal.)

²²⁵ Tóth—Szabó, i. m. 376. oldal.

²²⁶ Az ún. „szabad” zsoldosság alatt a zsoldosoknak azt a típusát értjük, akik már kiszabadultak a lovagi zsoldosság hűbéri formái közül (nagyrészt nem is nemesi származásúak) és önálló, független (innen a „szabad” elnevezés) zsoldos társaságokat alkotnak. A „szabad” zsoldosság az állandó zsoldos hadseregek kialakulásával szűnik meg. (Schmitthenner Paul: Krieg und Kriegführung im Wandel der Geschichte. München, 1934. 224—226. oldal.)

A XV. század közepén Magyarországon gyökeret vert idegen zsoldosok tehát minden katonai kiválóságuk mellett egészében véve — 1462-ig — negatív szerepet játszottak történelmünkben. Bár pusztításaik mértéke egyáltalán nem haladta meg a feudális harcmódszal velejárol szokásos kegyetlenkedéseket,²²⁷ de az a tény, hogy a törökellenes védelem időszakában az élet-halálharcot folytató magyar hadsereg jelentős részét leköttették, megnehezítette az ország helyzetét.

Mátyás azonban már uralkodásának első éveiben felismerte az idegen zsoldosok katonai erényeit és központosító terveiben fontos szerepet szánt nekik. A hazájuktól elszakadt, gyökeretelenné vált katonákból alapította meg állandó zsoldos hadseregének első alakulatait. A feudális zsoldosság legfejlettebb formájának, az állandó zsoldos hadseregnek első magyarországi kísérlete tehát elválaszthatatlan kapcsolatban áll az idegen zsoldosok tevékenységével.

Nem lenne teljes az idegen zsoldosokkal foglalkozó vizsgálódásunk, ha legalább nagy vonalakban nem foglalkoznánk ezek nemzeti és társadalmi hovatartozásával. E zsoldosok számos nép fiából tevődtek össze és sokféle társadalmi osztályt és réteget képviseltek. Legnagyobb számban csehek, németek és délszlávok szerepelnek forrásainkban.²²⁸ Ezek nemcsak a központi hatalom, hanem egyes városok és nagybirtokosok szolgálatába is szegődtek. A városi zsoldosok jelentős százaléka — főleg dunántúli és felvidéki városokban — külföldi zsoldosokból állt, de tudunk nagybirtokosok idegen zsoldosairól is. Már a huszita háborúk előtt találkozzunk olyan cseh zsoldosokkal, akik nem az uralkodó szolgálatában állanak és ugyanaz a helyzet a német és délszláv katonákkal is.²²⁹ Kivüliük más nemzetek fiai is vállaltak zsoldosszolgálatot Magyarországon. A távoli Anglia gyalogos íjászlai már a XIV. században megjelentek hazánkban. Lajos király rájuk bízta a Törösvári szoros védelmét.²³⁰ A szoros magyar—lengyel kapcsolatok, s főleg a Stibo-

²²⁷ Tóth—Szabó, i. m. 224—226. oldal.

²²⁸ „Advenos vero Polonos, Bohemos, Teutones, Suevos, Francos, et Rhenanos e suis terris.” (Katona István: *Historoa critica*. XI. 498. oldal.)

²²⁹ Csehekre: Egy Lóránd nevű cseh királyi familiarist elfognak majd 50 fr. váltásdíjért szabadon bocsátanak. (Házi, I/1. 266., 270. oldal.) Adamber semptel várnagy „unacum multitudine Bohemorum” hatalmaskodik. (Zsigm. okl. II/1. 1419.) Németekre: 1405. Kakas László keméndi várát német zsoldosok védik. (Zalai okm. II. 361. oldal), délszlávokra: 1398. Zsigmond arra utasítja Trau polgárait, hogy minél több számszeríjászt küldjenek Hervoja ellen. (Katona, i. m. XI. 462. oldal, Zsigm. okl. I. 5342.)

²³⁰ „A zsoldos alatt olyan hivatásos katonát értünk, aki (többnyire) meghatározott ideig, meghatározott bér (pénz vagy természetbeni javadalom) ellenében bárki számára katonai szolgálatot teljesít, s a szolgáltatásaikat és javadalmait minden esetben szóban vagy írásban kötött szerződés szabja meg.” (HK 1960. 2. sz. 110—111. oldal.)

ricsok magyarországi tevékenysége nagyszámú lengyel zsoldost állított magyar szolgálatba. Ugyancsak jelentős volt a románok katonai szereplése is. Hadtörténelmünk egyik érdekes és jellemző emléke Zsigmond király 1426-os utasítása a Dán vajda támogatására toborzott román zsoldosok zsoldjáról és szolgálati viszonyairól.²³¹ I. Lajos és Kis Károly olasz zsoldosai mellett a délvédelmi nagybirtokosok, főleg a Frangepánok is szegődtek olasz zsoldosokat. Az egyik Frangepán pl. 100 számszeríjászt kért — és 50-et kapott — Velencétől.²³² Még az ősi ellenség, a török is képviseltette magát a magyar zsoldosok között. 1430-ban azt jelentik a velencei követek, hogy Maróti János bán a török fejedelem 400 lovasával megverte a huszitákat.²³³ A „török fejedelem” David Cselebi, I. Mohamed szultán Magyarországra elvetődött fia volt.²³⁴ Zsigmond még egy bizonyos Hermann Groten nevű orenburgi svédet is szolgálatába fogadott a Velence elleni háborúban.²³⁵ A későbbi időkben e gazdag repertoárja már csak a svájciakkal egészül ki. Mátyás király ugyan nem ismerte fel a svájci gyalogság jelentőségét, de adataink szerint néhány svájcit, köztük egy Hans Halwyl nevű, később ismertté vált tisztet zsoldjába fogadott.²³⁶

A külföldi zsoldosok a legváltozatosabb társadalmi osztályokból és rétegekből rekrutálódtak. Többen közülük, mint Johann Ralfh von Wartenberg báró,²³⁷ vagy a huszita háborúk idején több birodalmi herceg és gróf,²³⁸ vagy a lengyel Stibor a feudális arisztokrácia felső rétegét képviselték. Számuk mintegy tucatnyi lehetett, s természetesen nem a legvagyonosabb és leghatalmasabb feudális arisztokraták soraiból kerültek ki, mivel ez utóbbiak sem Magyarországon, sem másutt nem vállaltak zsoldosszolgálatot. Szereplésük — Stibortól eltekintve — jelentéktelen volt, egy-két hadjáratra korlátozódott. Mások, mint a már említett Wolffarth vagy Scolari, sőt bizonyos tekin-

²³¹ Zsigm. okl. I. 5313., Zsigmond 1426-ban a hozzá segítségért forduló Dán havasalföldi vajdának az erdélyi városok adójából 1000 román zsoldosból (100 lovas és 900 gyalogos) álló segélyhadat állít fel. (HK 1888. 164—170. oldal.)

²³² Dipl. eml. III. 681. oldal.

²³³ Maróthy János „con essi cortexani col signor turcho di la con luy che avera 400 cavali de Turchi”. (Iorga, II. 274. oldal.)

²³⁴ A II. Murád elől magyar földre menekülő trónkövetelő, akit a magyarok Csálapia Dávidnak neveztek, nyitotta meg a keresztény országokba menekülő török hercegek sorát. Bár nem játszott jelentős szerepet, a nép költői képzeletét mégis élénken foglalkoztatta Katalin nevű lányának sorsa. (Ld. a Szilágyi és Hajmási és a Császár Kata c. népballadákat.)

²³⁵ *Altmann: Regesta imperii.* 624.

²³⁶ Hans Segesser: Die Beziehungen der Schweizer mit Matthias Corvinus. Luzern, 1860. 63. oldal.

²³⁷ Zsigm. okl. II/2. 6311.

²³⁸ Így az idősebb Frigyes meissenai herceg, aki 500 lovassal Zsigmond zsoldjába szegődött a husziták ellen. (Palacky: Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Hussiten Krieges. Prag, 1873. I. 54—55. oldal.) Hasonló szerződést kötött Zsigmonddal Wilhelm meissenai örgróf is. (Palacky, i. m. I. 56—57. oldal.)

tetben Hunyadi János is éppen zsoldosszolgálatára révén emelkedett magas társadalmi rangra.

A külföldi zsoldosok következő rétegét a zsoldoskapitányok és tisztek alkották. Magyarországon a XV. század 40-es éveig — mint ismeretes — még nem alakultak ki nagyobb idegen zsoldostársaságok — magyar zsoldoskompániák —, s ezért az idegen zsoldostisztek szerepe sem volt jelentős. Többnyire nevéket sem ismerjük. A városi kapitányok ekkor még általában magyar főurak, akik feudális kötelezettségük fejében látják el a városparancsnoki tiszteletet is. (Pl. Töttös László Nándorfehérvárott, a Rozgonyiak Pozsonyban, a Perények Diósgyőrött stb.) Az idegen származású zsoldoskapitányok közül a már említett pozsonyi Kapplitz Péter — ennek Zsigmondnak adott kölcsöneire már utaltunk —, és Tlaxa Hincó cseh származású soproni kapitány játszott fontosabb szerepet. Általában a városok és a birtokosok egyaránt 6—8, néha néhány tucat zsoldost fogadtak egyszerre zsoldba, s e kis csoportok vezetői többnyire nem emelkedtek jelentőségre. A városi számadáskönyvek és a szerződések gyakran megnevezik azonban a zsoldos tiszteket, akik neveik alapján osztrák és cseh kisnemesek lehettek.²³⁹ Előfordult azonban az is, hogy egyszerre nagyobb idegen zsoldoskontingenst is szerződtettek a városok. Így 1439-ben Sopron 100 lovas fogadott fel egy bizonyos Zinskert nevű kapitány vezetésével.²⁴⁰ E nagyobb csoportok azonban az esetek túlnyomó többségében nem egy zsoldosvezér csapataiból verbuválódtak, hanem kisebb osztagokból vagy egyedül álló harcosokból tevődtek össze.

A zsoldostisztek zöme többnyire a feudális uralkodó osztály alsó rétegéből, a szegényebb lovagok közül került ki. Gondolkodásuk, viselkedésük jól megőrizte a feudális lovagi ideológia hatását. Mentalitásukra jellemző Veith zsoldostiszt fentebb idézett levele.²⁴¹ Veith eljárása, hogy sérelméért formáli-

²³⁹ Sopronban: Weydinger, (*Házi*, II/3. 192. oldal.) Reiffendorffer, (*Házi*, II/3. 332. oldal.) Eperjesen Blowatz (Dl. 43.621.) Pozsonyban a már ismert Kaplitz, Győrött Smikuszky János, Cseszko Henrik (*Szavay* Gyula: Győr város története. I. 171. oldal.)

²⁴⁰ *Házi*, II. 101. oldal.

²⁴¹ A levelet érdemes részleteiben is megismernünk. Veith bevezetőben tudatja Zsigmonddal, hogy Garai Miklós nádor (gross graf) nem fizette ki a számára 6 lovas után járó zsoldot. (Veit Rohonc várában szolgált.) Garai „sprach meiner gesellschaft und mir”) a fogalmazás már olyan, mintha a landsknechtek idejében írták volna a levelet, a Gesellschaft szó céhszerű egyesülésre mutat) 17 lóra 1000 aranyat. Mivel az ígéretet nem teljesítették s a szolgálat ideje alatt még sok károsodás érte Veithéket, a zsoldos ünnepélyes formában hadat üzen Zsigmondnak: „Also wist durchleuchtiger hochgeborener fürst Chunig Sigmond... das ich ewr und an der ewrn veidnt darumb sein will, und allen den die under die chron von Ungern gehorent”. (Szabályos hadüzenet, a zsoldos azonosítja az uralkodót az országgal! (*Házi*, I/2. 44. oldal.)

san hadat üzent a királynak, teljesen megfelelt a korabeli Németországban oly gyakori feudális önbíráskodásnak, a „Fehde”-nek.²⁴² A zsoldosoknak általában nem állt jogukban a „Fehde”-vel élni,²⁴³ ez is jellemző adat a zsoldosok társadalmi helyzetéről. Az a körülmény, hogy Veith mégis élt eme jogával, nemesi származását bizonyítja.

A magyarországi zsoldosokhoz hasonlóan a gyalogos zsoldosok és a lovasok „közkatonái” paraszti vagy városi polgári származásúak voltak. Rájuk is jellemzőek a magyarországi polgári és jobbágyzsoldosokról elmondottak. A stájer, lengyel vagy cseh parasztot vagy céhlegényt is ugyanazok az okok vezették arra, hogy zsoldosnak szegődjék, mint magyarországi sorstársait. A polgárosodás, a városok fejlődése azonban nyugati és délnyugati szomszédainknál a magyarországi viszonyok előtt járt. Ez természetesen magával vonta azt is, hogy a német, olasz, cseh, sőt a horvát zsoldosság is fejlettebb volt, mint a magyar. Ez a körülmény, valamint az a tény, hogy a török harcok nagyobb létszámú zsoldos katonaság fenntartását igényelték, azt eredményezte, hogy a XV. században — a XIV.-kel ellentétben — a magyarországi zsoldos „import” jelentősen felülmúlta a zsoldos „exportot”.

A népi és a Magyarországra elvetődött külföldi zsoldosok számát rendkívül nehéz meghatározni. A XIV. században erre nézve szinte semmi támpontot nem találunk. Negatív bizonyítékaink azonban rendkívül valószínűvé teszik, hogy az idegen zsoldosok száma, kivételes esetektől eltekintve, jelentéktelen volt. A zsoldosok létszáma a XV. század egyes éveiben jelentős ingadozást mutatott. A „békeévekben” szinte kizárólag a királyi bandériumok egy részében, a várőrségekben, valamint egyes főurak magánkatonaságában voltak zsoldosok. A várőrségek összlétszámát Zsigmond uralkodásának első időszakában 2—3000 katonára becsülhetjük. Ezek nagy része is a nagybirtokosok — Laczkfyak, Garaiak, Kanizsaiak, Stiborok stb. — szolgálatában állott. Csak kisebb részük lehetett zsoldos — főleg Stibor lengyel zsoldosait említhetjük meg közülük. Így az

²⁴² A „Fehde” a feudális anarchia korában a magánháborúra, az önbíráskodásra való jog volt, mintegy szentesítette a feudális anarchiát. Még az uralkodók is éltek vele. 1405-ben pl. Zsigmond szövetséget köt IV. Lipót osztrák herceggel, hogy közösen lépnek fel lázongó alattvalóik (ebben az esetben a feudális urak lázadásai fenyegették a két uralkodót) ellen. (Brunner, Land und Herrschaft. 19. oldal.) A „Fehde”-re ld. még: Fehr: Deutsche Bechtsgeschichte Zürich 1948. c. munkáját.)

²⁴³ Csak a nemesek, így a nemesi származású zsoldosvezérek élhettek az önbíráskodás jogával, ha nem kapták meg járandóságukat, törvényesen léphetek fel korábbi „munkaadójuk” ellen. (Brunner, i. m. 55. oldal.)

1390-es években, óvatos becslés szerint, a főurak és az uralkodó idegen zsoldoskatonasága nem valószínű, hogy meghaladta az 1000—1200 főt. A városi zsoldosokról ebben az időszakban még nem beszélnek forrásaink. Feltehetőleg voltak ilyenek, mivel néhol — mint már említettük — városi katonaságról, polgárok katonai szolgálatáról is hallunk,²⁴⁴ kérdéses azonban, hogy ezek a városi katonák mennyiben tekinthetők zsoldosoknak.

A helyzet később megváltozott. A meg-megújuló török támadások, főleg az 1426-os tatai szerződés²⁴⁵ megnövelték a végvárok magyar és idegen zsoldos őrségét. A XVI. század húszas éveiben több helyen — Eperjesen, Pozsonyban, Bártfán²⁴⁶ — néhány, nagyjából idegen zsoldost is említenek forrásaink. Zsigmond uralkodásának legvégén, néhány ezer cseh huszita harcos zsoldbafogadásával a magyarországi idegen zsoldosok száma elérte, sőt egyes esetekben meg is haladhatta a 3—4000 főt.

A „szabad” zsoldosság fénykorában tovább emelkedett mind az idegen, mind a nem nemesi zsoldosok létszáma. Maga Giskra „fénykorában” — az 1450-es évek elején — 12—15 000, nagyrészt idegen zsoldos felett parancsnokolt, 1453-ban pedig a Magyarország élő külföldi katonaság összlétszámát a jól tájékozott Aeneas Sylvius 15—20 000 főnek vélte.²⁴⁷ Ez a szám — melybe bizvást beleérthetjük a bratrikhoz vagy Giskrához csatlakozott, valamint a városok szolgálatába szegődött magyarországi származású zsoldosokat is — a század 60-as évéig nem változott lényegesen. Mátyás uralkodása idején az idegen zsoldosok egy része, Svechla, Talafuz, Axamith és mások katonái vagy kiszorultak az országból, vagy elesetek a harcokban. A magyarországi idegen és népi zsoldosság zöme 1462-től az uralkodó hadseregét erősítette. A XV. század második felében mintegy 10—20 000-re becsülhetjük a királyi, városi és főúri szolgálatban álló nem nemesi zsoldosokat.²⁴⁸ Ha ehhez a nemesi familiáris zsoldosok 3—4000 főnyi tömegét is hozzászámítjuk,

²⁴⁴ *Jakab*: Kolozsvár I. 104. oldal, Zsigm. okl. I. 5068. (Szepesi jobbágyfiú, nem nemes, „providus vir” kassai soltész katonai szolgálata. (Történelmi Közlemények, Abaúj Torna vármegye múltjából. 1911. 115—117. oldal.) A kassai polgárok panaszkodnak, hogy a város falain kívül is katonái szolgálatra kényszerítik őket.)

²⁴⁵ A tatai szerződést ld. Magyar—szerb okm. XXV—XXXIII. oldal.

²⁴⁶ Néhány idegen zsoldost már a XV. század első évtizedében említenek forrásaink. *Fejérpataky*, I. m. 116. oldal. (Nagyszombat, 1405), 147., (Sopron, 1404) nagyobb létszámú magyar és külföldi városi zsoldossal azonban csak a század húszas éveiben találkozunk.

²⁴⁷ Id. *Kupelwieser*, I. m. 228. oldal.

²⁴⁸ HK. 1958. 2. sz. 142. oldal.

akkor tekintélyes számot — 18—24 000-et kapunk. Ez azt jelenti, hogy ha Magyarország katonai potenciálját a XV. században kb. 70 000 főre becsüljük,²⁴⁹ ennek mintegy harmad-részét hivatásos katonák, zsoldosok alkották.

Magyar zsoldosok külföldön

A Magyarországra elvetődött idegen zsoldosok jellegének és létszámának elemzése után vázolniuk kell a magyarok külföldi zsoldosszolgálatának okait és sajátosságait is. Jelentéktelen Árpád-kori kezdetek után az első és legnagyobb mérvű magyar zsoldos diaspora a nápolyi hadjáratok után vette kezdetét. Több tízezer magyar katona szegődött az itáliai városállamok szolgálatába, vagy csatlakozott a nagy zsoldoskompaniákhoz.

A magyar katonaság e — látszólag előzmények nélküli — váratlan mozgalmát több okkal magyarázhatjuk. A XIV. század derekának gazdasági és társadalmi viszonyai még nem tették szükségsszerűvé hazánkban a zsoldosszolgálatot. A zsoldosság számára azonban kedvező külpolitikai körülmények alakultak ki. I. Lajos nápolyi hadjáratai, majd későbbi itáliai háborúi a pápának, valamint más itáliai szövetségeseinek küldött segélyhadai tömegével hoztak magukkal olyan magyar katonákat, akik a kedvező viszonyokat kihasználva, itáliai szolgálatban hasznosították katonai képességeiket. Az itáliai hódító politika befejeztével természetsszerűleg csökkent az itt szolgálatot teljesítő magyar katonák száma is.

A török támadás veszélye a XIV. század utolsó évtől kezdve Magyarországon is bőséges foglalkoztatási lehetőséget teremtett a zsoldosszolgálatot vállaló magyar katonáknak. Mindezek ellenére Zsigmond uralkodása alatt elég jelentős számú magyar katona próbált idegenben szerencsét. Ezek főleg régi működési területükön, Itáliában és Dalmáciában, később pedig a husziták ellen Csehországban és Ausztriában tevékenykedtek. Eredetüket tekintve két nagyobb csoportra oszthatók: Az első csoportba azok tartoznak, akik uralkodói megbízásból, mint segélyhadak vettek részt a külhoni háborúkban. Ilyen

²⁴⁹ Ez természetesen csupán megközelítő számokon alapul. Az ország katonai potenciálját ebben a korban kb. 1,5—2%-ban számíthatjuk. Így Magyarországhoz hasonló nagyságú Anglia katonai erejét Lot kb. 80 000—90 000 főre becsüli. (Lot, Ferdinánd: L'art de la guerre et les armées au moyen age. Paris, 1946. Vol. 2. 324—325. oldal.) Ez a viszonylag magas létszám nem jelenti azt azonban, hogy egyetlen egy olyan esetről is tudnánk a középkorban, amikor hasonló nagyságú haderő összegyűlt volna.

esetekben természetesen csak akkor tekinthetjük őket zsoldosoknak, ha szerződés útján a megsegített ország — Ausztria, Miánó stb. — fizette őket. Ez — Zsigmond pénzügyi viszonyainak ismeretében — a legtöbb esetben így is történt. — A másik csoportba tartozók önállóan, saját kezdeményezésükből álltak zsoldos szolgálatbā. Az előbbiekhöz sorolhatjuk azokat az íjászokat, akiket 1383-ban Erzsébet királynő Trau városába küldött.²⁵⁰ Közéjük tartozott Habsburg Albert 4000 magyar zsoldosa 1424-ből²⁵¹ és az a kisebb magyar kötelék, mely Hunyadi Jánossal az élen 1433-ban — Zsigmond olaszországi útja befejeztével — a milánói herceg szolgálatába szegődött.²⁵² E csoportot növelte volna az a 8000 főnyi haderő is, melyet 1428-ban Zsigmond Lévai Cseh Péter vezetése alatt Milánó megsegítésére küldött, de a török háború miatt — 1428-ban Galambóc alatt komoly vereség érte a magyar csapatokat — Magyarországon maradt.²⁵³ Az egyénileg külföldön zsoldos szolgálatba lépő magyar katonákról csak töredékes adataink vannak. Tudunk arról, hogy a délvidéki főurak, különösen a Frangepánok, ez időszakban is szívesen álltak velencei zsoldba.²⁵⁴ Másokat, mint egy Domokos nevű magyar várkapitányt,²⁵⁵ vagy a sebenicói magyar zsoldosokat,²⁵⁶ az árulás vitt a velenceiek táborába. Néhány egyéb adatunk is arra mutat, hogy egy-két magyar zsoldos a XV. században olasz városi szolgálatba lépett.²⁵⁷

Mátyás uralkodása idején — éppen a központi hatalom megerősödése, s ezzel kapcsolatban a zsoldosság nagyarányú honi térhódítása következtében — tovább csökkentek a külföldi szolgálattal kísérletező magyar katonák száma, s legnagyobb csoportot Mátyás 1481-ben Otranto védelmére segélyül küldött néhány száz fős csapata alkotta.²⁵⁸

A magyar zsoldosok külföldi szereplése — bármilyen kis mértékű volt is ez a XV. század első évtizedeiben — ismét azt bizonyítja, hogy Magyarországon megvoltak a zsoldosság társadalmi előfeltételei. A súlyos török és huszita harcok idején

²⁵⁰ CD X/1. 95. oldal.

²⁵¹ *Bezold*, i. m. II. 49. oldal.

²⁵² *Elekes*: Hunyadi 98—99. oldal.

²⁵³ *Sörös* Pongrác: Lévai Cseh Péter. Századok 1903. 834—837. oldal.

²⁵⁴ *Óváry*, I. 174. oldal.

²⁵⁵ Dominicus Ungarus Ceneto friauli vár parancsnoka volt, a velenceiek 3000 dukátot és egy birtokot ígértek neki az árulásért. Egy másik László (Lanzelottus) nevű magyar közvetítésért 200 dukátot kapott. (MTA Ms 4977/2. Deliberazioni secreti) Reg. *Óváry*, I. 252.)

²⁵⁶ 1411-ben néhány magyar lovas zsoldos, Sebenico helyőrségének tagjai felajánlották szolgálatukat és a várost Velencének. Velence az árulásért nekik 1000, társaiknak (sajnos nem tudjuk hányan voltak) 10 000 dukátot ígért. A terv nem sikerült, a magyar zsoldosok mégis velencei szolgálatba kerültek. (MTA Ms 4977/2. Del. secr. 1409—1411.)

²⁵⁷ *Id.* 175. jegyz.

²⁵⁸ Magy. diplom. eml. Mátyás király korából. III. 3—7. oldal.

is, amikor a magyar nép valamennyi erőforrását igénybe vette az ország védelmének nehéz feladata, néhány ezer magyar zsoldos még külföldre is eljutott. Ez a tény természetesen nem jelenti azt, hogy a XV. században Magyarországon inkább zsoldos kereslettel, mint kínálattal találkozunk,²⁵⁹ azonban a zsoldosság hazai elterjedésének új bizonyítékát szolgáltatja.

* *

*

A fentiek alapján úgy véljük, megállapíthatjuk, hogy Magyarországon már a XV. század első évtizedeiben létrejöttek a zsoldosintézmény kialakulásának gazdasági, társadalmi, politikai és katonai előfeltételei. Katonai és politikai szempontból egyaránt az a törekvés érvényesült, hogy a nemesség „per singula capita” felkelését ezzel a modernebb és hatékonyabb katonatípussal helyettesítsék. Különböző okoktól vezetettve az uralkodó osztály minden rétege egyetértett abban, hogy a zsoldosságra kell alapozni a magyar honvédelem rendszerét. A különböző érdekek összeütközése azonban jelentősen csökkentette a zsoldosság hatékonyságát. Az uralkodó természetes törekvése, mint minden időben, így a XV. században is az maradt, hogy függetlenné váljon az egyes társadalmi osztályoktól, s e független katonai bázis ekkor is a zsoldos katonaság volt. A nagybirtokosok viszont új és jelentős jövedelemforrást, politikai és gazdasági hatalmuk növelésének lehetőségét látták a zsoldosságban. A kis- és középbirtokosok többsége pedig meg akart szabadulni a katonai szolgálat számukra egyre kényelmetlenebbé váló kötelezettségétől, és az uralkodó vállaira kívánta rakni a honvédelem egész terhét. Albert koronázási esküjében a rendek álláspontja érvényesült, amikor annak a kimondására kényszerült, hogy „az ország megvédése elsősorban az uralkodó feladata. A nemesség csak a legnagyobb veszély alkalmából köteles táborba szállni.”²⁶⁰

A dolgozó osztályok számára a zsoldos intézmény részben „munkaalalmat”, a jobbágyi kötöttségek alóli menekülést jelentett, részben viszont a terheket súlyosbította. A városok sokszor panaszkodtak a főleg a zsoldosokra fordított adók súlya miatt.²⁶¹ Az 1437-es jobbágyfelkelés kirobbantását is főleg a nyomasztó terhek okozták. Emellett a zsoldoskatonaság rombolásai és pusztításai is elsősorban a jobbágyokat és esetenként

²⁵⁹ *Elekes*: Hunyadi, 116—117. oldal.

²⁶⁰ *Corpus Iuris* I. 280. oldal.

²⁶¹ *Házi*, I/1. 134., 246., 354., I/2. 57., 128., stb.

a városi polgárokat sújtották. Zsigmond 1427-es dekrétumában pl. leszögezte, hogy a rendeletet „amaz erőszakoskodások, károk és sok alkalmatlanságok miatt” kellett meghoznia, amelyek a „mi, valamint a főpapság, főurak és országunk nemeseinek mozgósított katonasága követett el”²⁶² Albert 1439-es dekrétumának 2. cikke kimondja, hogy a király köteles gondoskodni arról, hogy zsoldosai ne raboljanak.²⁶³ 1481-ben pedig a Mátyással szoros kapcsolatban álló Sopron városa is arra kényszerült, hogy több ezer forint értékű károsodása miatt, melyet a beszállásolt cseh zsoldoskatonák okoztak a városnak, panaszt tegyen az uralkodónál.²⁶⁴

A magyarországi zsoldosok fosztogatásai, dúlásai azonban korántsem érték el a nyugat-európai — főleg franciaországi méreteket. Kegyetlenkedéseik nem lépték túl a feudális kor megszokott hatalmaskodásait. Ezért a dolgozó osztályok számára inkább közvetett, semmint közvetlen terhet jelentettek, s nem váltak akadályává a városok fejlődésének sem.²⁶⁵

A magyarországi zsoldosság általános vonásai és periodizációja

A zsoldosintézmény magyarországi meghonosodását és megerősödését előidéző okok és előfeltételek elemzése lehetőséget nyújt e fontos katonatípus általános jellemző vonásainak felvázolására, s ezek alapján kísérletet tehetünk a magyarországi zsoldosság történeti periodizációjának megadására is.

Vizsgálataink arra mutatnak, hogy a zsoldos természetes juttatású válfaja az Árpádok uralkodása alatt ismert volt hazánkban. Már a XI—XII. században találkozhattunk olyan személyekkel, sőt egész rétegekkel, amelyek többé-kevésbé megfeleltek ennek a fogalomnak. Ilyeneknek tekinthetjük pl. — legalábbis pályafutásuk kezdetén — azokat az idegen lovagokat és egyéb katonákat, akikkel az Árpád-házi uralkodók a hadsereget erősítették. E zsoldoslovagok között német, orosz, francia („frank”), itáliai és más nemzetiségűek is akadtak.²⁶⁶ *A magyarországi zsoldosintézmény első képviselői tehát természetes juttatású idegen zsoldos lovagok voltak.* Ezek a katonák éppen juttatásaik természetes jellegéből következően csak rövid ideig

²⁶² Kovachich: Supplementum I. 223—224. oldal. „Super illationibus violentiarum... per nostros... (etc) familiares exercituum perpetratis assidue per pulsati”.

²⁶³ Corpus Iuris I. 280. oldal.

²⁶⁴ Ház, i. m. II/6. 381—383. oldal.

²⁶⁵ Lot, i. m. II. 246—253. oldal.

²⁶⁶ Deér, i. m. 59. oldal.

feleltek meg a zsoldos kritériumának. Zsoldjukat ugyanis túlnyomórészt földbirtokokban kapták meg, s szolgálatuk ezáltal csakhamar hűbéri jelleget öltött, ők maguk beleolvadtak a magyar feudális birtokos osztály különböző rétegeibe. Természetesen nemcsak idegen zsoldosok szerepelnek harcainkban a XI—XII. században. Néhány adatunk arra enged következtetni, hogy Magyarországon is kísérleteztek a zsoldosszolgálattal.²⁶⁷ Ezek az elszórt adatok azonban egyszersmind arról győznek meg bennünket, hogy a zsoldosság az Árpádok idején egyáltalán nem képezte a hadsereg fő erejét. A legtöbb esetben az általunk említett és más példák esetében is csak bizonyos fenntartásokkal tekinthetjük e katonákat zsoldosoknak.

A XIII. században a pénzgazdálkodás elemeinek a megjelenésével már megengedte a fejlettebb zsoldostípusok alkalmazását, bár a katonák juttatása e korban is nagyobbrészt naturális jellegű volt. Az 1222-es aranybulla, s annak különböző megerősítése — elsősorban az 1298. évi törvények²⁶⁸ — biztosították a hivatásos katonarétegnek, a servienteseknek azt a jogát, hogy külföldi katonai szolgálatuk fejében zsoldot kapjanak.²⁶⁹ A főúri magánhadseregek is ebben a korban jelennek meg, tagjai a harcos familiárisok — mint már utaltunk rá — bizonyos vonatkozásokban szintén zsoldosnak tekintendők. E korszakot — a XIII. századot és a XIV. század első felét — a magyar zsoldosság történetében *átmeneti korszaknak tarthatjuk a naturális és pénzzuttatású zsoldosság korszaka között.*

A magyarországi zsoldosság valódi — most már nemcsak egyes nyomokban fellelhető kezdeteit, a pénzzsoldosság megjelenését a XIV. századra, kialakulását, s döntő meghatározó időszakát a XV. század első évtizedeire (Zsigmond uralkodásának idejére) tehetjük. Megjelenését gazdasági, társadalmi, politikai és katonai okok idézték elő. Gazdaságilag a XIV. század első felében megszilárdult gazdasági rend, a rendezettebb és nagyobb mennyiségű adójövedelmek, később a század második felében és a XV. században az árutermelés megjelenése, a pénzgazdálkodásra való áttérés, a városok gyors fejlődése megteremtették az uralkodó, a feudális nagybirtokosok, majd a XV. század 20-as éveitől a városok számára is a zsoldostartás gazdasági alapjait. A feudális társadalmi rend kialakulása Magyar-

²⁶⁷ 1238-ban pl. II. Frigyes császár azzal a kéréssel fordult IV. Béla-hoz, hogy 500 lovas íjjászt „mint korábban is tette” bocsájtson rendelkezésére Miálnó elleni harcaiban. A katonáknak ugyanazt a zsoldot fizeti, mint a többieknek. *Frauenholz*, i. m. I. 283—284. oldal.

²⁶⁸ Kiadta: Kováchich: Supplementum I. 384—399. oldal.

²⁶⁹ Az Aranybulla 7. articulusa szerint „si autem rex extra regnum exercitum ducere voluerit, servientes cum ipso ire non teneantur, nisi pro pecunia.”)

országon is hozott létre olyan rétegeket, melyek alapul szolgálhattak a zsoldosintézmény elterjedéséhez. Egyes korábban kiváltságos népek (kunok, székelyek, besenyők) feudalizálódása, a kisebb birtokosok egy részének elszegényedése és katonai hivatásvállalása, valamint az uralkodók és a nagybirtokosok azon törekvése, hogy csak személyüktől függő harcképes hivatásos katonákból álló hadsereget teremtsenek — ezek jelentették hazánkban a zsoldosság társadalmi alapjait. A zsoldosság társadalmi bázisa azonban nem bizonyult olyan erősnek és sokrétűnek, mint a fejlettebb társadalmi és gazdasági viszonyok között élő országokban. A feudalizmus bomlása — mely tömegével teremt meg a zsoldosság táptalaját: a létalapjukat elvesztett, kisajátított falusi és városi rétegeket — Magyarországon a XIV—XV. században még nem indult meg. Ez volt az oka elsősorban annak, hogy a magyar zsoldosság ebben az időszakban csaknem kizárólag nemesi jellegű volt. Bár a nemesség a nyugat-európai országokhoz képest viszonylag nagy létszámú volt Magyarországon, a csaknem kizárólag a nemesség zsoldos szolgálatán alapuló zsoldos intézmény nem rendelkezett olyan széles társadalmi bázissal, mint számos más európai országban. (Németország, Svájc, Anglia, Csehország, Itália stb.) Ez a körülmény magával vonta a külföldi eredetű zsoldosok fokozott alkalmazását. Olyan esetekben, amikor lehetővé vált a zsoldosok nagyobb tömegekben történő foglalkoztatása — mint pl. a Hunyadiak korában — a belső zsoldos piac nem tudta teljes mértékben kielégíteni a keresletet — és ez egyéb fentebb már említett okok mellett szintén a külföldi zsoldosok fokozott igénybevételéhez vezetett.

A zsoldosság feltűnésének belpolitikai okai is voltak. Ezek részben a központi hatalom megerősödésében mutatkoztak meg. A XIV. században az Anjouk, a feudális társadalmi rendet figyelembe véve, erős, centralizált államot teremtettek. A központosított hatalom pedig a feudális anarchia széthúzó erőivel szemben csaknem mindig a zsoldosságra támaszkodott, mint katonai erőre. Ez a körülmény a magyar viszonyokban is érezhető hatását, Károly Róbert, I. Lajos, Mátyás, és különösen Zsigmond előszeretettel vette igénybe a zsoldosok szolgálatait.

A zsoldosság térhódításában külpolitikai okok is közrejátszottak. A nápolyi hadjáratok, majd befejezésük után a magyar katonák itáliai szereplése, döntő mértékben befolyásolta a magyar zsoldosság fejlődését. A magyar zsoldosok Itáliában új, fejlettebb viszonyok közé jutottak és innen hazatérve hasznosították tapasztalataikat. A pénzzel fizetett zsoldosság, tehát a zsoldosság legfejlettebb, legmagasabbrendű formájának ma-

gyarországi megjelenése egyidős a magyar zsoldosok itáliai szereplésével. Ebben természetesen az itáliai hatás mellett, sőt azon túlmenően a magyarországi gazdasági viszonyoknak volt döntő jelentőségük. E hadjáratok a magyar zsoldosság történetének egyik legfontosabb fejezetét képezik.

A másik külpolitikai ok, mely az itáliai hadjáratoknál még nagyobb súllyal segítette elő a zsoldosság térhódítását, a török háborúk megindítása volt. Az állandósuló török harcok csakhamar megmutatták, hogy a magyar feudális katonai szervezet elavult, s kevésbé felel meg a megváltozott viszonyoknak. Változások, módosulások mentek végbe a magyar hadsereg szerkezetében, s ezek a változások a korszak legfejlettebb katonatípusának, a zsoldosnak előtérbe nyomulását hozták magukkal.

A magyarországi zsoldosság későbbi fejlődése már az itt megvetett alapokon nyugodott. A XIV. század utolsó évtizedében és a XV. század elején a korábban csaknem kizárólag nemesi — familiáris jellegű zsoldosság mellett már megjelentek a jobbágy, majd a városi zsoldosok első előfutárai is. Nagyobb jelentőségre azonban — az ország sajátos helyzete folytán — Mátyás állandó zsoldoshadseregétől eltekintve nem jutottak. Ez abban is megnyilvánult, hogy az ország területén csak az idegen, főleg cseh származású zsoldosok alkottak zsoldostársaságokat (bratsvo). Ilyen jellegű magyar zsoldostársaságról történelmi forrásaink nem emlékeznek meg.

Ez a körülmény azt jelenti, hogy hazánkban a fejlettebb fokot képviselő zsoldos típusok csak később tűntek fel és a tárgyalt időszakban egy-két kivételt nem tekintve (a Hunyadiak kísérletei az állandó zsoldoshadsereg megteremtésére) — nem alkothatták a magyar hadsereg fő erejét. Jóllehet, a zsoldosság a XIV. századtól kezdve egyre számottevőbb részét alkotta a magyar hadseregnek, éppen nemesi jellegénél fogva nem forradalmasíthatta a magyar hadművészetet és nem jelenthetett megbízhatóbb támaszt a központosításra törekvő uralkodók — pl. Zsigmond és Albert — számára a feudális széttagoltság megszüntetéséért folytatott harcaikban. Az egyetlen kivétel Mátyás jelentős részben idegen zsoldosokból álló hadserege volt, amely azonban röviddel az uralkodó halála után áldozatul esett a feudális uralkodó osztály, a nagybirtokosok támadásának.

A fentiek alapján megállapítható, hogy a Mohács előtti Magyarországon a zsoldosság összes válfajai között a familiaritás hűbéri kapcsolatán alapuló, egyénileg szolgálatba lépő nemesi zsoldos játszotta a domináns szerepet.

Mindezeket figyelembe véve kíséreljük meg a középkori magyar zsoldosintézmény periodizációjának felvázolását:

1. *A naturális fizetésű zsoldosság kora.* (Kb. 1000—1250.)
(Külföldi zsoldos lovagok, hospesek, milesek.)

2. *Átmenet a pénzzel fizetett zsoldosságra.* (Kb. 1250—1347.)
(Zsoldos serviensek, főúri magánhadseregek, katonafamiliárisok.)

3. *A pénzfizetésű zsoldosság.* (1347—1526.)

a) A pénzzsoldosság kezdetei, a magyar zsoldosság itáliai szereplése. (1347—1380.)

b) A nemesi-familiáris zsoldosság virágkora. (1380—1439.)

c) A „szabad” zsoldosság megjelenése. A városi és paraszti zsoldosok. (1440—1460.)

d) Kísérlet az állandó zsoldos hadsereg megteremtésére. (1460—1493.)

e) A hanyatlás időszaka. A középkori magyar feudális hadsereg bukása. (1494—1526.)²⁷⁰